

05. Demokrat Parti'nin 1950-1960 Yıllar Arasındaki Siyasal ve Kültürel Tavrı ve Etkileri¹

Abdulhalim AKBAŞ² & Selman YAŞAR³

APA: Akbaş, A. & Yaşar, S. (2025). Demokrat Parti'nin 1950-1960 Yıllar Arasındaki Siyasal ve Kültürel Tavrı ve Etkileri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (49), 81-108. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17648022>

Öz

Bu çalışmada, Demokrat Parti'nin 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de ortaya koyduğu siyasal ve kültürel tavrı, kapsamlı bir literatür sentezi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, DP'nin iktidarı boyunca uyguladığı siyasal politikalar ile kültürel alandaki dönüşüm girişimlerinin arka planını, dönemin toplumsal aktörlerinin konumlarını ve resmi söylem ile gündelik yaşam pratikleri arasındaki etkileşimi ortaya çıkarmaktır. Çalışma, 1950-1960 arasında Demokrat Parti iktidarının siyasal ve kültürel politikalarının, ABD ile kurulan ikili ilişkiler ve Soğuk Savaş bağlamında şekillenen anti-komünist söylem eşliğinde Türkiye'nin modernleşme güzergâhını nasıl dönüştürmüş olduğunu incelemeyi amaçlamıştır. Bulgular, muasır medeniyet hedefinin bilim ve eşit yurttaşlık eksenli özgün çizgiden uzaklaşarak Marshall Planı, Truman Doktrini ve Fulbright anlaşmaları üzerinden ekonomik bağımlılık ve kültürel Amerikanlaşma doğrultusunda yeniden tanımlanmış olduğunu göstermiştir. Halkevleri ve Köy Enstitülerinin kapatılmasıyla merkez-taşra ayrımının derinleşmiş olduğu, Arapça ezanın serbest bırakılması ve imam-hatip okullarının yaygınlaşmasıyla laikliğin daraltılarak dinin kamusal görünürlüğünün artırılmış bulunduğu saptanmıştır. Basın ve toplantı özgürlüklerini sınırlayan düzenlemeler, Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu gibi uygulamalarla çoğunlukçu demokrasi kurumsallaşmış, paranoyak siyasal dilin yerleştiği görülmüştür. İlgili dönemde, tarıma dayalı büyüme kısa vadede ivme sağlamış, planlamadan kaçınma, sanayide derinleşmenin ötelenmesi ve dış kaynağa bağımlı talep genişlemesi 1956 sonrası enflasyon ve dış denge kırılganlıklarını artırmış olduğu görülmüştür. Kültürel alanda ise, devlet desteğinin daralmasıyla piyasa odaklı üretimi teşvik etmeye yol açtığını, büyük şehirlerde yoğunlaşan kültürel faaliyetler taşrada kalıcı boşluklar yaratmış olduğu görülmüştür. Çalışma sonucunda, çoğulcu demokrasiye geçişin, planlı sanayileşmenin ve eleştirel düşüncüyü önceleyen eğitim reformlarının zorunlu olduğu sebepleriyle gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Demokrat Parti, siyasal kültür, kültürel politikalar, muasır medeniyet,

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale "1950-1960 Arası Ulusal Basındaki Bilgiler Işığında Türkiye-İran İlişkileri" adlı tez çalışması kapsamında üretilmiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %2

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 05.08.2025-**Kabul Tarihi:** 19.11.2025-**Yayın Tarihi:** 20.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17648022>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Tarafı Körleme

² YL Öğrencisi, Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / Master's Student, Batman University, Institute of Social Sciences (Batman, Türkiye) **eposta:** abdulhalimakbas@gmail.com **ORCID ID:** <https://orcid.org/0009-0007-9535-8468> **ROR ID:** <https://ror.org/051tsqh55> **ISNI:** 0000 0004 0399 2850

³ Prof. Dr., Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü / Professor, Batman University, Faculty of Science and Letters, Department of History (Batman, Türkiye) **eposta:** selman.yasar@batman.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1396-295x> **ROR ID:** <https://ror.org/051tsqh55> **ISNI:** 0000 0004 0399 2850

toplumsal dönüşüm

The Political and Cultural Attitude and Influence of the Democratic Party Between 1950 and 1960⁴

Abstract

This study evaluates the political and cultural stance taken by the Democrat Party in Turkey between 1950 and 1960 within the framework of a comprehensive literature synthesis. The aim of the study is to uncover the background of the political policies implemented by the DP during its rule and the cultural transformation initiatives, the positions of the social actors of the period, and the interaction between official discourse and everyday practices. The study aims to examine how the political and cultural policies of the Democrat Party's rule between 1950 and 1960, accompanied by bilateral relations with the United States and anti-communist discourse shaped by the Cold War, transformed Turkey's modernization trajectory. The findings demonstrate that the goal of contemporary civilization was redefined away from its original line centered on science and equal citizenship, and towards economic dependence and cultural Americanization through the Marshall Plan, the Truman Doctrine, and the Fulbright agreements. It was determined that the closure of Community Centers and Village Institutes deepened the divide between central and rural areas. The liberalization of the Arabic call to prayer and the proliferation of imam-hatip schools narrowed secularism and increased the public visibility of religion. Regulations restricting press and assembly freedoms, along with practices such as the Patriotic Front and the Commission of Inquiry, institutionalized majoritarian democracy and established a paranoid political discourse. During this period, agricultural growth accelerated in the short term. However, avoiding planning, postponing industrial deepening, and expanding demand dependent on foreign resources exacerbated post-1956 inflation and external balance vulnerabilities. In the cultural sphere, the decline in state support led to the promotion of market-oriented production, and the concentration of cultural activities in major cities created permanent gaps in the rural areas. The study demonstrates the necessity of a transition to pluralistic democracy, planned industrialization, and educational reforms prioritizing critical thinking.

Keywords: Democratic Party, political culture, cultural policies, contemporary civilization, social transformation

4

Statement (Thesis / Paper): It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article was produced as part of a thesis study titled "Turkey-Iran Relations in Light of Information in the National Press Between 1950 and 1960."

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %2

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 05.08.2025-**Acceptance Date:** 19.11.2025-**Publication Date:** 20.11.2025; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.17648022>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

Giriş

29 Ekim 1933'te, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun onuncu yıl dönümü töreninde millete seslenen Mustafa Kemal Atatürk, Türk Devrimi'nin varlık nedenini millî kültürü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak olarak belirlemiş ve müspet bilimleri bu hedefin temel ilkesi olarak tayin etmiştir (Kunt, 2015, Karaman, 2023). Nitekim 2000'li yıllarda Bilimsel kuruluşların raporlarına bakıldığında, insani gelişme ve kaliteli yaşam endekslerinde Türkiye'nin refah, sağlık, eğitim, toplumsal bağlar, yaşam-iş dengesi, yönetime katılım, çevre, öznel mutluluk ve güvenlik gibi birçok alanda modern ülkelerin gerisinde olduğu görülmektedir (Kuban, 2011: 101-104). Avrupa Birliği Raporlarında ise, temel haklarda ilerleme kaydedilmediğini, basın özgürlüğünün kısıtlandığını, düşünce özgürlüğü ihlallerinin sürdüğünü ve bu sorunların yinelenildiğinin raporlandığı görülmüştür (Buckley, 2001: 29). Türkiye, 1950'den itibaren küresel cinsiyet eşitsizliği sıralamasında alt basamaklarda yer almış, OECD ülkeleri arasında gelir eşitsizliğinde ilk 3'e yükselmiştir (Kongar, 1983: 51). İnceleme dönemi olan 1950-1960 yıllarında cinsiyet ve ücret eşitliği temelinde, 1955 yılında yetişkin erkek nüfusun %95'i iş gücüne katılırken, bu oran 1960'a gelindiğinde %78'e gerilemiştir. Aynı zaman diliminde kadınların iş gücüne katılımı %72'den %42'ye düşerek çok daha sert bir gerilemeyi ortaya koymuştur. B. Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayımladığı 1923-1991 İstatistik Göstergeler adlı eserde yer alan bu oranlar, kadınların ekonomik yaşamdaki konumunun giderek zayıfladığını göstermektedir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1993). Bu döneme ilişkin veriler yalnızca iş gücüne katılım oranlarıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda kırsal ve kentsel nüfus dağılımında da önemli bir dönüşümü işaret etmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün *Hanehalkı İşgücü Anket Sonuçları* başlıklı yayınına göre, 1950 yılında şehirlerde yaşayan nüfus toplam nüfusun %25'ini oluştururken, bu oran 1960 yılına gelindiğinde %31,9'a yükselmiştir. Aynı dönemde köy nüfusu %75'ten %68,1'e gerilemiştir (Devlet İstatistik Enstitüsü, 1992). Bu rakamlar, Türkiye'de kırsaldan kente göç sürecinin bu yıllarda ivme kazandığını ve özellikle ekonomik kaygılarla şekillenen sosyal mobilitenin etkili olmaya başladığını göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye, kuruluşunda yer alan muasır medeniyet seviyesi hedefinde diğer OECD ülkelerinin gerisinde kaldığı anlaşılmıştır (Cullen, 2003: 67). Bütün bu verilere rağmen son yıllarda Türkiye'de siyasetçiler muasır medeniyet seviyesi söylemine sıkça başvurmuştur. Bazı aktörler bu seviyeye ulaşıldığını iddia etmiştir, bazıları bu seviyeye ulaşmak için tarih vermiştir, bazıları ise bu seviyeye erişmenin mevcut parlamenter sistemi terk etmeyi zorunlu kıldığını savunmuştur (Dağlı & Aktürk, 1988: 179). Oysa Atatürk'ün söyleminde hedef kılınmış olan muasır medeniyet seviyesi, belli bir tarihte tamamlanacak ya da ulaşılmca bitmiş sayılacak bir merhale olmamıştır, devrimcilik ilkesinde somutlanan bu hareket, daima daha iyiyi hedefleyen ve barış ile refah ortamı için daha çok çalışmayı mümkün kılan süregelen bir yönelim olarak kalmıştır (Kili, 2008: 56). Bu doğrultuda, farklı dönem ve ülkelerde üretim kapasitesini ve refahı artırmaya dönük çeşitli adlandırmalarla benzer hedefler güden hükümetler görülmüştür. 18. yüzyıl sonu Amerika Birleşik Devletleri'nde Protestan ahlakı ve iş disiplini, ulusal bilinç ve toplumsal refahı besleyen bir unsur olarak öne çıkmıştır (Chafe, 2003: 61). Atatürk, bu hedefi belirledikten sonra Türk milletinin karakterini, zekâsını ve çalışkanlığını övmüştür, bu vurgu Protestan iş ahlakıyla paralel okunabilecek bir nitelik taşımıştır (Cullen, 2003: 54). İlköğretimde sıklıkla sloganlaştırılmış olan Türk, öğün, çalış, güven sözü, üretim gücünü ortak amaç etrafında birleştirmeyi hedefleyen bu milliyetçilik anlayışının bir özeti olarak sunulmuştur (Feyzioğlu, 1995: 31).

Muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkma hedefi, dünyadaki uygarlıklar arasında yeni doğmuş bir devletin yer edinme mücadelesini yansıtmıştır. Yoksul ve çok sayıda engelle karşı karşıya olan bu yeni devlet, emperyal güçlere karşı bir savaş vermiştir, benzer badirelerin tekrar yaşanmaması için bağımsızlık düşüncesini, savaş anılarının henüz taze olduğu dönemde kitlelerin zihnine yerleştirmeyi amaçlamıştır (Kili, 2008: 21). Bağımsızlığı korumanın yolu ilerlemeden geçmiş, emperyalist güçler

kadar ileri düzeye erişmek için toplumun her alanında köklü bir dönüşüm gerekli görülmüştür, kıyafetten alfabe, Osmanlı'nın dinî ve resmî unvanlarının geçersizleştirilmesinden yeni bir hukuk düzeninin kurulmasına kadar birçok alanda değişiklik yapılmıştır (Eroğlu, 1990: 91). Bu hedef doğrultusunda yol gösterici ilke din değil, bilim olmuştur (Feyzioğlu, 1995: 39). Dönemin hem halkı hem yöneticileri ülkenin güçlü bir konumda olmadığına farkında olmuştur, cehalet ve hurafeye inanç ise derhâl aşılması gereken düşmanlar olarak tanımlanmıştır (Kili, 2008: 63). Savaş döneminden miras uzlaştırıcı yaklaşımla, hâlihazırda çalışkan olan kitlelerin safları sıklaştırıp daha çok çalışmaları halinde ülkenin güçleneceğine, ardından gelecek refah döneminin toplumun her kesimini barış ve mutluluğa kavuşturacağına dair inanç canlı tutulmaya çalışılmıştır (Feyzioğlu, 1995: 41). Dinsel ifadelerle ifade edilecek olursa, vaat edilen bir cennet olarak kurgulanmıştır, fakat bu cennete giden yolun dua ile değil, çalışmak ve bilimi işletmekle açılacağı vurgulanmıştır (Kili, 2008: 68).

Günümüz Türkiye'sine dönüldüğünde muasır medeniyet seviyesi söyleminin kitleleri harekete geçirmek için hâlâ kullanıldığı, fakat belirgin farklarla kullanıldığı görülmüştür. Bu kez iktidar, Kurtuluş Savaşı'nın somut düşmanlarını barış döneminin yapay düşmanlarıyla ikame ederek, eleştirdiği Atatürk döneminin dinamizmini taklit etmeye çalışan paranoyak üslubu benimsemiştir (Kunt, 2011: 158). Güncel iddialarda ülke sık sık hayalî tehditler altındadır, çoğu kez açıkça adlandırılmayan ama kayda değer güce sahip düşmanlarla mücadele edildiği öne sürülmüştür (Cem, 2008: 230). Mücadele bilimle değil dinle yürütülmüştür, bu hayalî düşmanlar dinî referanslarla tanımlanmış ve bu söylemde inanan kitleler çeşitli felaketlerden ülkeyi kurtarmak için hükümetle birlikte saf tutmaya çağırılmıştır (Nal, 2005: 134). Ancak düşmanların ve komploların sonu gelmemiştir, onlara karşı kesintisiz mücadele, arzulanın dinamizmi üretmiştir. Ne var ki bu düşmanlar ve komplolar toplumun her katmanının doğrudan gözlemleyebileceği olgular olmamıştır. Söylemde laik kesimler veya bilimsellik taraftarları ya bu düşmanlardan habersiz gösterilmiştir ya da işbirlikçi olarak sunulmuştur. Dolayısıyla ülkeyi kurtarma görevi aydınlara veya laiklere değil, inananlara ve dindarlara tevdi edilmiştir. Bu kurguda ülke olduğundan daha güçlü tasvir edilmiş, gelir eşitsizliği dinî kanaatkârlık ödeviyle örtülmüş, toplumun bir kesiminin zenginleşmesi kolektifi etkileyen bir kalkınma hamlesi gibi gösterilmiş, ekonomik büyüme modernliğin tek göstergesi olarak sunulmuştur (Nal, 2005: 139). Girişkenlik, zekâ ve entelektüel bilgiye üstün tutulmuş, böylece yalnızca oy potansiyeli olarak görülen halkın sömürüsü kolaylaştırılmıştır. Cahil kitleleri öven söylem, onları olduklarından daha üstün ve vazgeçilmez olduklarına inandırmıştır. Modernlik adı altında din istismar edilmiş ve cehalet kutsanmıştır (Lewis, 1967: 10).

Söz konusu paranoyak üslup şu şekilde açıklanabilmektedir; 1963'te Oxford Üniversitesi'nde yaptığı konuşmayla duyurduğu ve 1964'te aynı adla yayımlanan eserinde Richard Hofstadter, 1950'ler Amerika'sındaki komünizm avları sırasında yeniden güç kazanmış köktendinciliği ve aydın düşmanlığının liberal ve muhafazakâr siyaset tarafından nasıl bir siyasal silaha dönüştürüldüğünü incelemiş, kavramın yalnızca Amerika'ya özgü olmadığını, farklı dönem ve ülkelerde de benzer tarzların görülebildiğini belirtmiştir (Hofstadter, 1964: 11). II. Dünya Savaşı sonrası ABD-Türkiye ikili ilişkileri bağlamında Türk siyaset dilinde benzer bir yaklaşımın gözlenmiş olması, bu özgül olmama halinin yerel bir doğrulaması olarak ortaya çıkmıştır (Kuban, 2011: 102). Bu yerleştirme pek çok dönemin anlaşmalarında olduğu gibi yaptırım yoluyla değil, etki yoluyla gerçekleşmiştir (Gönlübol & Ülman, 1966: 423). Türkiye versiyonu ise şu şekilde yaşanmıştır: Soğuk Savaş'ın ilk yıllarındaki ikili ilişkilerde yaşanan asıl sorun, anlaşmaların ardından ABD'nin Türkiye'ye dayattığı uçak fabrikasını kapatma, sanayileşme hamlesinden vazgeçme, eğitim sistemini değiştirme gibi taleplerin ötesinde gelişmiştir. Siyasî yelpazenin sağ ve sol kanadındaki Türk politikacılar, sonuçlarını hesaplamadan hem seçmenlerini hem ekonomik hâmi olan ABD'yi etkileme yönünde adımlar atmıştır (Öymen, 2010: 42). Devletçilik ilkesinin hızlı ve denetimsiz biçimde terk edildiği bu yıllarda Türkiye, yeni dünya düzeninin bir parçası

olmak üzere Batı Bloku'ndaki yerini almıştır, ABD ile ittifakını Kore Savaşı'na katılım üzerinden NATO üyeliğine bağlamıştır (Ekşi, 2010). Bu katılım, dönemin iktidar söylemi ve basınında bir zafer olarak resmedilmiş, kolektif hafızaya kazınmış ve Türkiye'de Amerikan hayranlığının temelini beslemiştir (Hür, 2010). Zamanla bu hayranlık, ABD'nin demokratik yönetim biçimi ve kapitalist ekonomik sistemine duyulan takdiri aşmış, Türk Devrimi'nin muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkma hedefi, küçük Amerika olma idealine evrilmiştir (Ekşi, 2010). Toplum düzeyinde bu yeni hedef, Amerikalılar gibi giyinmek, davranmak, dillerini ve kültürlerini benimsemek olarak içselleştirilmiş, iç politikada ise Sovyet karşıtlığının yeni düşman olarak paylaşılmasıyla somutlaşmıştır (Hür, 2012). 1950'lerde her iki ülkede de sağ partiler iktidarda olmuştur, ABD'de Eisenhower, Türkiye'de ise Menderes hükümetleri, dinin komünizme panzehir olduğu fikrini kitlelerin zihnine yerleştirmek üzere paranoyak siyasal dili etkin biçimde kullanmıştır, bu formül, kapitalist sistemi tahkim ederken köktendinciliğin güçlenmesine ve sol aydınların komünist veya ateist yaftasıyla toplumsal yaşamdan dışlanmasına hizmet etmiştir (Nal, 2005: 148).

Soğuk Savaş dönemi ürünü çevreleme politikası yalnız Türkiye'de değil, Sovyetler Birliği'ni çevreleyen tüm Müslüman ülkelerde uygulanmıştır (Kissinger, 1994: 13). Kapitalizmin lideri ABD, komünizmin lideri Sovyetler'e karşı ideolojik zafer arayışını farklı ülkelerde farklı hükümet ve politikaları destekleyerek yürütmüştür, bu amaçla Sovyet çevresindeki muhafazakâr ve köktendinci hareketlerin güçlenmesini arzu etmiştir (Lewis, 1967: 10). Komünizmin din karşıtı ve ateist olarak sunulmuş olması, bu ideolojinin yayılmasını engellemeyi kolaylaştırmıştır (Jefferson, 1944: 561). Böylece çevreleme kuşağındaki ülkeler ABD şirketlerine pazarlarını açmıştır, komünizmin düşmanlaştırılması kapitalizmin ve dolayısıyla ABD'nin çıkarlarına hizmet etmiştir, üstelik bu faaliyetler ABD ordusu konuşlandırılmaksızın, heretik saydıkları komünistlere karşı savaşmayı üstlenen yerel köktendinciler eliyle sürdürülmüştür (Jefferson, 1990: 11). Bu çerçevede ABD'nin desteklediği muhafazakâr-liberal partiler iki fayda elde etmiştir. Birincisi, alınan dış borçlar sıcak para olarak içeride kullanılmış, üretime yatırım yapılmaksızın hızlı kalkınma illüzyonu yaratılmış ve bu da iktidara en az bir dönem daha seçim kazandırmıştır (Cumhuriyet, 1949). İkincisi, zaman zaman Amerikan desteğine de yaslanarak yasama yoluyla muhalefeti istenildiğinde komünist diye damgalama imkânı doğmuştur (Nal, 2005: 151). Türkiye'nin çevreleme politikasının etkin bir sahası hâline geldiği ilk dönemde Marshall Planı çerçevesinde ABD'den destek alınmaya başlanmıştır, 1945-1960 arasında devletçilik ilkesinden verilen tavizlerle kapitalist sisteme geçiş ivme kazanmış ve şu sonuçları doğuran yapısal değişiklikler ortaya çıkmıştır, birincisi laiklik ilkesi tehdit altına girmiş, ikincisi komünistler ülke içinde anti-entelektüalist hareketlerle karşılaşmış, üçüncüsü eğitim sistemindeki yapısal değişikliklerle bilgiden ziyade pratik zekâ makbul sayılmıştır (Öymen, 2010: 182-184). Bütün bu değişimlerle ve küçük Amerika olma hedefiyle Atatürk'ün modernleşmeye insancıl yaklaşımı bir kenara bırakılmış, Amerikan tarzı bir ilerleme yolu benimsenmiştir. Bunun sonucunda farklı bir modernleşme algısı ortaya çıkmış ve etkileri günümüze kadar uzanmıştır (Ahmad, 1993: 77). Bu bağlamda bu çalışmanın amacı ilk küçük Amerika söyleminin başlangıcı kabul edilen ve 1949'da CHP'nin seçim kaybetmesine yol açan, 1954'te bu kez iktidarda olan DP'nin söylemi ile alevlenen tartışmalara istinaden, ancak asıl 1952'de Amerikan yardımlarıyla özdeşleşen sürece bir pencere açmaktır. Bu arka plan dahilinde 1950'de halk oylamasında çoğunluğun oyunu alarak yönetime gelen ve 1960 askeri darbesine dek iktidarda kalan Demokrat Parti'nin kültürel ve siyasal politikalarının ardındaki düşünsel ve toplumsal dinamikleri, siyasal aktörlerin ve çeşitli toplumsal kesimlerin bu dönemdeki tavırları ile ABD politikalarının Türkiye'ye siyasi ve kültürel etkisinin incelenerek bütüncül bir sunum yapılması gerekli görülmüştür. Bu gerekliliğe dayanarak bu çalışmada, gelişen ABD ilişkileri, paranoyak üslubun Türk siyasetine yerleştirilmesi, gelenekçiliğe dönüşle siyaset ve toplumsal kültüre etkisini tespit etmek amaçlanmıştır.

Çalışmanın kapsamı, 1950-1960 yılları arasındaki Demokrat Parti (DP) iktidarının Türkiye’de meydana getirdiği siyasal ve kültürel dönüşümle sınırlıdır. Çalışma, DP’nin devletin araçsallaştırılması, siyasal iletişimde radyo ve basının kullanımı, dil ve kültür politikaları, eğitim sistemindeki dönüşümler, sosyal politika uygulamaları, dış politika tercihleri temel başlıkları bütüncül bir çerçevede ele almaktadır. DP döneminde ortaya çıkan kültürel ve siyasal değişimin, yalnızca kısa vadeli sonuçları değil, sonraki tüm dönemleri etkileyen bir miras bırakmış olması, 1950’lerde başlayan demokratikleşme, çoğulculuk, basın özgürlüğü, devletin tarafsızlığı politikalarında çoğulculuk başlıklarında günümüz Türkiye’sinde de güncelliğini koruyan tartışmaların sergilenmesi açısından bu çalışma önemli görülmektedir.

Demokrat Parti’nin İktidara Gelişinde Rol Alan Siyasal İklim

Atatürk’ün modernleşme anlayışı, ABD veya dönemin Avrupa güçlerinden hiçbirini taklit etmeyen, özgün bir hareket olarak tasarlanmıştır (Yalazan, 2010). Cumhuriyet kadroları, büyük ölçüde İstiklâl Harbi’nden gelen kişilerden oluşmuş ve özgürlük merkezli bir söylem benimsemiştir. Bu özgürlüğün ancak halkın doğru eğitilmesi ve akılcı düşüncenin yayılmasıyla anlam kazanacağı vurgulanmıştır. Hurafe, bağnazlık ve cehalet modernleşmenin önünde en büyük engel olarak tanımlanmıştır. Eğitim politikası yalnız şehirliyi değil, gelenekçi bakışın hâkim olduğu köylüyü de dönüştürmeyi amaçlamıştır. Dışarıdan alınacak kurum ve yöntemlerin Türk hayatına uyarlanmasının gerekliliği temel ilke hâline getirilmiştir. Atatürk, ulusal terbiye programını geçmişin asılsız uydurmalarından ve tabiatımıza uymayan yabancı ideolojilerden arınmış, millî ve tarihî karakterimize uygun bir kültür olarak tanımlamış ve gençlerin öz benliklerine, haklarına ve birliğine aykırı unsurlara direnerek millî değerlerini savunmasını istemiştir (Çağlar, 1968: 75–76). Atatürk, modernleşmenin Aydınlanma ilkelerinin egemenliğiyle doğrudan ilişkili olduğunu düşünmüş ve dinî otoriteyi sınırlayan seküler reformları hızla yürütürken, asırlık dinî alışkanlıkların kısa sürede ortadan kalkmayacağını da kabul etmiştir. Bu nedenle çalışkanlık, doğruluk, akılcılık ve bilimsellik, İslam’ın da gereği olarak sunulmuş ve modernleşmeye tepkiler dinî vurgularla yatıştırılmaya çalışılmıştır. Milliyetçilik ilkesi, yurttaşların çabasının ortak iyiliğe katkı olduğunu öne çıkarmıştır. Böylece Atatürk döneminde özgün bir Türk modernleşmesi ortaya çıkmıştır. Din ve gelenek, modernleşmeyle uyumlu olduğu ölçüde kültürel ve siyasal alanda yer bulmuştur. Batı’ya ise tarihsel tecrübe nedeniyle mesafeli yaklaşmıştır. Atatürk ve İnönü dönemlerinde, Amerika hayranlığına kapılmadan yürütülen ikili ilişkiler ile bazı eksik veya yanlış siyasetlere karşı toplumsal hoşnutsuzluk birikmiştir. Bu hoşnutsuzluk, Demokrat Parti’nin iktidara gelişine zemin hazırlamıştır. DP’nin seçilmesi, muhalefetin kısa sürede iktidara gelebileceğini göstermesi açısından demokrasiye olumlu yansımasıdır. Ancak seçim döneminde her iki tarafın verdiği tavizler, cumhuriyetin temel modernleşme ilkelerinde aşınmaya yol açmıştır (Karpat, 2012, Yavi, 2009: 520).

Atatürk devrimlerinin, kısa sürede gerçekleştirildikleri için yeterince kök salamamış olmasını ve halk için halka rağmen yaklaşımla uygulanmasını, Sami Selçuk (1998), şok tedavisine benzetmiş ve Batı’nın uzun tarihsel süreçte geliştirdiği çizginin tek bir önderin iradesiyle kısa sürede yoğunlaştırıldığını ifade etmiştir (Selçuk, 1998: 284). Arcayürek, 1922–1932 arasındaki on yılda reformların sarsılmaz irade nedeniyle hızlıca hayata geçirildiğini belirtmiştir (Arcayürek, 2008: 25). Kili(2008:13)’e göre ise, Batı’daki kademeli ve bütüncül gelişme modelinin sanayileşmeyi geç yaşamış toplumlarda aynı şekilde tekrarı mümkün sayılmayacağını ifade etmiştir. Cem(2008: 246)’ya göre, devrimlerin yapısal dönüşümlerin sonucu olmadığı için köksüz kaldığı ve etkilerinin sınırlı kalmasına yol açmıştır. Kırsalda nikâh ve örtünme pratiklerinde bunun izleri gözlenmiştir Reformlara halkın alışması için gereken sürenin Atatürk’ün ömrüyle sınırlanmaması gerektiği, kısa süre sonra bir karşı devrim baskısının ortaya çıktığı unutulmamalıdır. Nitekim, Atatürk’ün , 23 Nisan 1927 kabul ettiği düşüncede, şapka giyen, sakal-

bıyık tıraşı olan, frakla sosyete hayatına katılan köylüleri hayal etmiş olsa da Giritli, (1972: 294)'e göre bu tarzda giyinen nice kişinin zihinlerinde hâlâ sarık ve sakal bulunmakta dolayısıyla frak ve şapkadaki kurtulmanın sadece bir zaman meselesidir. Atatürk devrimlerinden en önemli olan ve kurucu ayarı sayılan lâiklik de dinî kurumların serbest bırakılması ve kamusal alan dünyevileştikçe dinin etkisinin azalacağı öngörüsüyle oluşturulmuştur. Türkiye'de lâiklik, din düşmanlığı değil, inanç ve vicdan özgürlüğünün adil biçimde tanınması olarak görülmüştür. Ancak denetimsizlik ABD'de olduğu gibi köktendinciliğin güçlenmesine yol açabilmiştir (Duman, 2010: 288). Kıta Avrupası'nda ise lâiklik daha katı biçimde uygulanmıştır. Türkiye'nin lâiklik yorumu Fransız çizgisine yakın olmuştur. Hedef, şer'i düzenin kamusal alandaki izlerini ortadan kaldırmak ve eşitlikçi bir toplumsal düzen kurmak olmuştur. Bu çerçevede halifelik kaldırılmış, tarikat yapılarına ait kurumlar kapatılmıştır (Kili, 2008: 155, 162). Kili(2008:162)'ye göre tarikat yapıları inanç üzerinden nüfuz devşiren, modernleşmeye direnç üreten odaklar olarak değerlendirilmiş, kapatılmaları, dinî istismarı engellemek ve devlet otoritesini tesis etmek için zorunlu görülmüştür. Buna dair de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmuş, dinin kamusal alanda hukukî ve idarî çerçeveye alınmasıyla sömürge düzeninin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Türkiye II. Dünya savaşına katılmamış, ancak muhtemel saldırılara karşı büyük bir orduyu hazır tutmak zorunda kalmıştır. Bu, ekonomi için ağır bir yük olmuştur. Hükûmet, para arzını artırarak piyasadaki parayı çoğaltmış ve dolaşımdaki para büyük artış göstermiştir (Cem, 2008: 257). Bu durum enflasyonu körüklemiş, kuraklık nedeniyle tarımsal üretim azalmış, kıtlık yaşanmış ve temel mallarda sıkıntı oluşmuştur (Ahmad, 1993: 70). Fiyatlar artmış ve düşük gelir grupları hızla yoksullaşmıştır. 1940'ta çıkarılan Millî Korunma Kanunu ile üretim ve ithalat hükûmetin yetkisine alınmıştır. 1943'te aynı vergi uygulanmaya başlamıştır. Savaş zenginlerinden vergi alınması amacıyla 1942'de Varlık Vergisi getirilmiştir. İnönü, sıradan insanların büyük sıkıntı çektiğini, iş çevrelerinin ise haksız kazanç sağladığını belirtmiştir (Ahmad, 1993: 70). Varlık Vergisi, varlık sahibi olanların çoğunlukla gayri müslimlerden olması nedeniyle Müslim-gayrimüslim ayrımını yaratmış, iş dünyasında CHP'ye güvensizliği arttırmıştır (Barutçu, 1977: 263). Vergiyi ödeyemeyenlerin mallarına el konmuş, bunlar Türk girişimcilere veya devlete aktarılmıştır. Tamamı gayrimüslim 1.229 kişi Aşkale'ye gönderilmiş ve zorunlu çalıştırılmıştır (Biberyan, 2000). Varlık vergisi sermayeyi küstürmüş, karaborsacı Yahudi imgesi dolaşıma sokulmuşsa da , gayrimüslimlerin zenginleşip halkı yoksullaştırdığı teması sermaye sahiplerince hoş karşılanmamıştır. Cem, 2008 (319-322)'ye göre 1940-1945 arasında köylere giden memurların keyfi vergi uygulamaları, az mal sahibi olup varlık vergisini ödeyemeyen köylünün toprağını kaybetmesi, rüşvet söylentileri ve CHP bürokrasisinin kendilerini halktan üstün görmeleri, toplumsal kopuşu getirmiştir. Demokrat Parti, Toprak Kanunu tartışmaları sırasında ortaya çıkmıştır. 1924 Anayasası'nın 74. maddesiyle mülkiyet güvencesi verilmiş olsa da, CHP'nin büyük toprakların köylüye dağıtılması önerisi⁵, toprakta büyü pay sahibi olan gruplarca tepkiyle karşılanmıştır (Akalın, 2000: 59). Adnan Menderes, Cavit Oral ve Emin Sazak tasarıya karşı çıkmış, Dörtlülük Takrir reddedilince partiden ihraç edilmişler ve Celal Bayar ile birlikte 1946'da DP'yi kurmuşlardır. DP, uzun süren tek parti yönetimine tepkiyle doğmuş ve kısa sürede büyük kitle desteği bulmuştur. Programı açıklanmadan insanlar üye olmuştur. Muhafazakârlar ve liberaller için ezilmiş muhalefetin rövanşı, geniş halk kitleleri içinse CHP'ye itirazın adı olmuştur. DP'ye yönelenler, yoksulluk, baskıcı rejim, halktan kopuk iktidar ve Batılılaşma söylemine tepki göstermiştir (Cem, 2008: 323).

1946 genel seçimlerinde CHP oy kaybetmiş ancak iktidarı korumuştur. 1950'de ise DP, oyların çoğunluğunu alarak iktidar olmuştur (Akalın, 2000: 59). DP, ağaların kurduğu, kadrosu tüccar ve eşraf olan liberal bir partiye dönüşmüştür. CHP'yi ve onun Batı ile özdeşleşmiş politikalarını dinden

⁵ CHP'nin bu önerisi büyük parça dikilmeyen toprağı bulunan mal sahiplerinden arazilerin alınarak , araziye işleyecek çiftçilere dağıtılmasını öngörmekteydi. Ayrıntı için bk. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf>

uzaklaştığı gerekçesiyle eleştiren muhafazakâr taban, seçmen kitlesinde yerini almıştır. DP, Cumhuriyet devriminin kaldırdığı eski düzenin yeniden tesisini, ağalara serbest piyasa ve zenginleşmeyi, eşrafa bürokratik ayrıcalıkların kaldırılmasını, halka ise muhafazakâr bir toplumsal iklimi vaat etmiştir. Cem'in ifadesiyle, DP halkı Batılı CHP'ye karşı aynı cephede göstermiş, yoksulluğu dinden uzaklaşmaya bağlamış ve ekonomik düzende Batı tipi özel mülkiyeti benimsemiştir. Dini duyarlılık üzerinden CHP karşıtlığını kullanarak Batı'nın ekonomik düzenini uygulamıştır (Cem, 2008: 297, 323).

29 Mayıs 1950'de Başbakan Menderes, Atatürk inkılaplarını halkın benimsediklerine ve benimsemediklerine göre ayıracıklarını, sadece içselleştirilenleri koruyacaklarını açıklamıştır (Dalmış, 2025). Benimsenmeyenlerin başında dinle ilgili reformlar yer almıştır. Böylece modernleşmenin refahla özdeşleştiği, kalkınmanın Amerikanlaşmaya dönüştüğü, gelenekçiliğin yeniden güçlendiği ve cehaletin devlet eliyle meşrulaştığı bir dönem başlamıştır (Kostak, 2022). Bu değişimler, bazı yazarlara göre ABD'nin 1945–1960 arasındaki ikili antlaşmalar kapsamında Türk modernleşmesini kendi modeline çekme baskısına dayanmaktadır (Dalmış, 2025). Ancak asıl belirleyici olan, halk desteğini yitiren İnönü yönetimi ile muhafazakâr tabana yaslanan Menderes yönetiminin farklı dönemlerde verdikleri yanlış kararlarla CHP, parti ile halk arasındaki mesafeyi kapatmak için, DP ise Amerikan liberal reçeteleriyle ekonomiyi canlandırma ve demokrasi söylemiyle eski düzeni sürdürmek için adımlar atmıştır. DP'nin gözünde ABD, kurucu ilkeleri tasfiyeyi dayatan bir güç değil, Modernleşme Kuramı kapsamında Türkiye'ye hızlı kalkınma olanağı sunan bir müttefik olarak görülmüştür (Arcayürek, 2008). Bu nedenle Atatürk reformlarının tasfiyesi bir taviz değil, refaha ulaşmanın zorunlu adımı sayılmıştır.

Demokrat Parti Dönemi'nde ve Demokrasi Araçlarının Dizayını

Demokrat Parti Döneminde Kültür Politikaları, Kültürel Çoğulculuk ve Sanat Alanında Değişim

Türkiye'nin ilk otuz yılı boyunca kültür politikaları, devletin kurucu ideolojisiyle neredeyse özdeşleşmiştir. Gramsci (1997:17)'de belirtildiği üzere devletin ideolojik aygıtları, vatandaşın entelektüel şekillenmesine imkân tanımaktadır. Türkiye'de bu aygıtlar olan Halkevleri ve Köy Enstitüleri'nin, toplumsal hafızada devletin tekçi, Batıcı ve laik kimlik inşasına aracılık etmiştir (Kongar, 1976; Bora, 2001:24). Demokrat Parti iktidarı, bu kurumsal ideolojik alanı çözerek, kültür politikalarında sivil alanı ve çoğulcu kimliği öne çıkarmak iddiasıyla ortaya çıkmıştır. DP'nin seçim beyannamelerinde ve erken dönem parti programlarında, sanat ve kültür faaliyetlerinin siyasi baskıdan arındırılması ve devletin yalnızca kolaylaştırıcı bir rol üstlenmesi hedefine yer verilmiştir (Uçar, 2021:43, Kızılca, 2025:248). Ancak bu hedefte, yalnızca devlet müdahalesinden özgürleşme söz konusu olmayıp, yeni tür bir ideolojik hegemonya ihtimali de gelişmektedir. Pierre Bourdieu'nun kültürel alan analizinde vurguladığı gibi, kültürel üretim alanı, iktidarın çekilmesiyle otomatik olarak özgür ya da eşitlikçi bir alan haline gelmemekte ve yeni aktörler ve ekonomik koşullar bu alanı yeniden şekillendirmektedir (Bourdieu, 1996:72). DP'nin Halkevlerini kapatırken bir yandan geleneksel Anadolu kültürünü, dini motifleri ve mahalli cemiyetleri teşvik etmesi, öte yandan Batılı kültür etkisini yaratan klasik müzik, opera, bale pratiklerine bütçe kısıtlaması getirmesi, kültürel alanın yeniden ideolojik olarak inşasını da beraberinde getirmiştir (Eroğlu, 1990:47, Oran, 2021:412).

Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında kapatılan Halkevleri, yalnızca merkezî bir ideolojik kurumun sonu değil, birçok Anadolu kentinde kültürel hayatın altyapısının neredeyse tümüyle ortadan kalkmasına yol açmıştır. Sivas, Aydın, Gaziantep ve Kars'ta, Halkevlerinin kapatılmasından sonraki üç yıl içinde tiyatro topluluklarının faaliyetleri durmuştur, kütüphaneler hızla kapanmış veya kitapları

belediyelere devredilmiştir (Bora, 2001:25). Bu dönemde Anadolu'nun birçok kasabasında kültürel faaliyetlerin sürdürülebilirliği, tamamen yerel öğretmenlere veya birkaç aydına kalmıştır. Oysa büyük şehirlerde özel tiyatrolar, edebiyat dergileri ve müzik toplulukları gelişmektedir. Bu coğrafi asimetri, Cumhuriyet'in erken döneminden gelen kültürel merkez-taşra ayrışmasının önlenmesi projesi DP döneminde önleme tedbirlerinin kaldırılması anlamına geldiğini ve ayrımın belirginleştiğini göstermektedir (Eroğlu, 1990:52). Yayıncılığın ticarileşmesi de bu taşra-merkez ayrımının bir parçasını oluşturmuş, İstanbul ve Ankara'da özel yayınevlerinin, dergi gruplarının ve tiyatro yapımcılarının piyasaya hâkim olmasına yol açmıştır. 1955'ten itibaren Varlık, Yeditepe, Hisar dergileri, Remzi, İnkılap, Dönem gibi yayınevleri, ilk kez piyasa odaklı yayımlara yönelmiştir (Bora, 2001:27, Oran, 2021). Telifli kitap üretiminde artış kaydedilmiş, yayınevleri Batı klasiklerini, yeni Türk romanlarını ve popüler dergileri bir arada basmaya başlamıştır. Ancak, bu yayıncılık hareketinin neredeyse tamamı büyük şehir merkezlerinde yoğunlaşmış, taşrada basılı materyale erişim son derece sınırlı kalmıştır (Aydın, 2024). Orkestra ve opera sanatçıları, Devlet Tiyatroları'nın bütçe kısıntıları nedeniyle Ankara dışına turne yapamaz olmuş, özel tiyatrolar ise bilet gelirine ve sponsor desteğine bağımlı hale gelmiştir (Kalaycıoğlu, 2005:91). Böylece, sanatçının devlet destekli kurumdan koparken piyasada kalıcı yer edinmemesine yol açmıştır. Edebiyat alanında da yazarların çoğu geçimini gazetecilikten sağlamaya başlamışlardır (Eroğlu, 1990:49). Böylece Türkiye, kurucu vizyondan kopmuş yukarıdan planlama olmadan kimlik arayışına yönelmiştir. Konya'da Âşıkklar Bayramı, Urfa'da sıra geceleri, Bursa'da halk dansları festivali gibi etkinlikler bu yıllarda kurumsallaşmıştır (Oran, 2021). Ancak, bu faaliyetler çoğu zaman yerel idarecilerin kişisel çabalarına ve kısa vadeli sponsor desteğine bağlı kalmış, merkezi bir kültür politikasıyla desteklenmemiştir. Buna rağmen, folklorik faaliyetlerin Anadolu'da yaygınlaşması, taşranın kamusal alanda kendi kendini temsil etme kapasitesini bir ölçüde ortaya çıkarmıştır (Eroğlu, 1990:51). Fakat arşiv belgeleri ve dönemin polemik yazıları, bu kurumların yerini hemen sivil derneklerin ya da bağımsız sanat çevrelerinin doldurmadığını, taşrada ciddi bir kültürel boşluk ve kamusal alan kaybı yaşandığını göstermektedir. Kimi illerde Halkevi binaları uzun süre âtil kalmış, yerel tiyatro, kütüphane ve konferans faaliyetleri sona ermiştir (Uçar, 2021:44). Diğer yandan, Halkevlerinin kaldırılması, özel tiyatro topluluklarının ve bağımsız sanat dergilerinin sayısında hızlı bir artışa da neden olmuştur. Özellikle İstanbul ve Ankara'da Genç Oyuncular, Arena Tiyatrosu gibi yeni nesil topluluklar, devlet desteği olmadan varlık göstermeye başlamıştır (Bora, 2001:26). Burada, Antonio Gramsci'nin sivil toplum kavramsallaştırması açısından, devletin geri çekilmesiyle toplumsal aktörlerin kültürel hegemonyasını inşa etme fırsatı bulduğu gözlemlenmektedir (Gramsci, 1997:261).

Dil, Kimlik ve Kültürel Politikanın Yeniden İnşası

DP iktidarı, tek parti döneminin dil devrimi ve kültürel tekçilik uygulamalarına mesafe alarak, geleneksel ve dini motiflerin kültürel kamusal alanda yeniden görünür olmasını teşvik etmiştir. Arapça ezanın serbest bırakılması, imam-hatip okullarının (karar, 1949; açılış, 1951) açılması ve dini yayınların teşvik edilmesi, devletin laik-modernist kültür yaklaşımından yeni bir senteze yöneldiğinin işaretleri olarak yansımıştır (Çavdar, 2004:261, Oran, 2021:418). Bu bağlamda, kültürel alan yalnızca Batı tipi modernleşme paradigmasına göre değil, Anadolu'nun geleneksel ve dini motifleriyle de yeniden şekillendiği algısı oluşmaktadır. Edebiyat ve sanat alanında da benzer bir çoğulculuk gözlemlenmiştir. Halk edebiyatı, tasavvuf şiirleri, yerel öykü türleri dergi ve gazete eklerinde yayınlanmış, mahalli tiyatrolar, folklor gösterileri ve geleneksel müzik türleri popüler hale gelmiştir (Eroğlu, 1990:49). Buna karşın, klasik müzik, çağdaş şiir ve avangart tiyatro gibi modern sanat pratikleri, kamu fonlarında kısıntıya uğramakta, dolaylı olarak milli kültür ve yerli değerler vurgusunun öne çıktığını göstermektedir (Bora, 2001:28). DP iktidarının halk kültürüne vurgu yaparken, ulusal kimliği yerli ve dini motiflerle güçlendirmeye çalıştığı, buna karşın muhalif ve avangart kültürlerin dışlandığı, sanat

camiasında ise politik bağlılık ve ideolojik uygunluk arayışının sürdüğü görülmektedir (Oran, 2021:418). DP döneminde, Batı kültürüne dönük ambivalans ve uluslararası kültürel ilişkilerdeki belirsizliğin de başladığı söylenebilmektedir. Çünkü, kültür politikalarında Batı etkisi ile geleneksel-millî motiflerin birlikte işlenmesi, Türk modernleşmesinin melez ve kırılmalı bir yapıyı işaret etmektedir (Ahmad, 1993:143, Tekeli & İlkin, 2004:225). Batılı anlamda müze, galeri, konser salonu gibi kurumların gelişimi yavaşlarken, tiyatro, edebiyat, resim gibi alanlarda Batı'daki sanat eğilimlerine yönelik bir hayranlık ve bir çekincenin birlikte oluşmaya başladığı gözlemlenebilmektedir. Gözlem dönemi 1950'li yıllarda Türkiye, Amerikan kültürel nüfuzu ile yerel-millî motiflerin iç içe geçtiği melez bir kültürel alana sahne olmasıyla ilişkili görülmektedir. Marshall Yardımı ve Amerikan kültür merkezlerinin faaliyetleriyle, popüler müzik, sinema ve resim alanında yeni teknikler ve estetikler yaygınlaşmıştır (Oran, 2021:419). Buna karşın, Türk müziği, halk dansları ve mahalli festivaller, yerli kimliği koruma refleksiyle devlet ve yerel idarelerce desteklenmiş, gençlikte caz müziği ve rock'n'roll'a ilgi doğururken, Anadolu'da geleneksel şiir, mâni ve türkü yarışmalarının yapıldığı bir kırılım oluşmuştur (Kalaycıoğlu, 2005:89). Amerikan etkisinin sanata yansımaları, sinemada Hollywood tarzı prodüksiyonlara ve çizgi romanların yaygınlaşmasına olanak vermiştir (Bora, 2001:28).

İkili Anlaşmalarla Şekillenen ABD -DP ilişkilerinin Kültüre Yansımaları

İkili anlaşmalara yönelik eleştiriler iki başlık altında toplanmıştır. Birincisi, askeri anlaşmaların tek yanlılığı ve borçlandırma özelliğidir. 23 Şubat 1945 tarihli anlaşma ile Türkiye, ABD'den alınan silahları ancak ABD'nin izin verdiği durumlarda kullanmayı, üs kolaylıkları ve hava sahası ile istihbarat paylaşımını sağlamayı kabul etmiştir. 27 Şubat 1946'da ise ABD'nin Avrupa'dan geri taşımayı maliyetli bulduğu savaş artığı malzeme, Türkiye tarafından on milyon dolarlık ABD kredisıyla satın alınmıştır (Yetkin, 2010:346–347). 12 Temmuz 1947'de imzalanan anlaşma da yine tek taraflı silah ve teçhizat yardımı niteliği taşımış, saldırı hâlinde ABD'nin Türkiye'ye otomatik güvenlik taahhüdü içermemiştir (Sander, 1979:29). Sovyetlerle olası bir çatışmada Amerikan askerini sınıra yığmak yerine, Türk ordusunu güçlendirmek ve NATO ile Türkiye'deki üslerle Sovyetleri uzaktan denetlemek ABD için daha ucuz ve etkili bir yöntem olarak benimsenmiştir (Sander, 1979:95). İkinci başlık, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'nin tarıma yönlendirilmesiyle ilgilidir. Bu plan kapsamında, verimli Anadolu topraklarının değerlendirilmesi ve Türkiye'nin hammadde ile tarım ürünü tedarikçisi hâline getirilmesi, Avrupa sanayisine girdi sağlaması ve karşılığında Avrupa sanayi malları için pazar olması öngörülmüştür. Böylece Türkiye, Sovyet tehdidine karşı bir tampon olmanın yanı sıra, tarımsal tedarikçi ve pazar rolüne sabitlenmiştir. 1948–1952 arasında Türkiye'ye sağlanan 352 milyon dolar tutarındaki Marshall çerçevesi kaynakların dağılımı ise şu şekilde olmuştur: 175 milyon dolar doğrudan ABD piyasalarından alıma, 84 milyon dolar krediye, 73 milyon dolar hibe ve 17 milyon dolar koşullu ödemelere gitmiştir (Çavdar, 2004:421–422). Gözlemlenen bu dağılımda, hibe oranı sınırlı kalmış, yardım adı altında verilen kaynakların büyük bölümü kredi ve ABD malı alımlarına tahsis edilmiştir. Bu kaynakların şartlı kullanımı, Ankara'daki Amerikan İktisadi Misyonu tarafından denetlenmiştir, misyon üyeleri elçilik düzeyinde diplomatik ayrıcalıklara sahip olmuş ve ABD vatandaşlarına ülke içinde serbest dolaşım ile özel ticari koşullar sağlanmıştır (Öymen, 2010:181–182).

İsmail Cem'in aktardığına göre, bu koşulların ilk amacı yardımı veren ülkeye ekonomik kâr sağlamak, ikinci amacı ise kendi ölçü ve yargı standartlarını yerleştirip iş birliği yapılan grupları tahkim etmek olmuştur. Export-Import Bank kredileri için standart hükümler, kredilerin ABD yatırımlarıyla rekabet yaratacak alanlarda kullanılmaması, geri ödemelerin ABD doları üzerinden garanti edilmesi ve kredilerin kullanımından doğan hasılatın ABD ürünleri ithalatında kullanılması şeklinde belirlenmiştir. Türkiye'ye verilen bazı kredilerde ayrıca kredinin kullanılacağı kurumlarda hisselerin yarısından fazlasının

özel sektöre ait olması gibi özelleştirmeyi ve özel mülkiyeti tahkim eden siyasal şartlar da eklenmiştir (Cem, 2008:421-423). Bütün bu uygulamalar sonucunda, Sovyet tehdidi Türkiye için gerçek olmuş, fakat yardım ve anlaşma mimarisi, Türkiye'yi borçlandıran, ABD'ye stratejik ve ekonomik kolaylıklar sağlayan ve kalkınma yönelimini sanayi yerine tarıma ağırlık verecek biçimde şartlayan bir niteliğe bürünmüştür. Küçük Amerika hedefi de, bu askerî ve ekonomik bağlanma içinde şekillenmiştir.

Kurumsal ve jeopolitik çerçevede ise, Türkiye II. Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler'e kurucu üye olarak katılarak yeni düzenin meşruiyet ve güvenlik şemsiyesi içine girmiştir (Cem, 2008:317). Aynı eksende, Sovyet genişlemesini çevreleme stratejisinin bir uzantısı olan Truman Doktrini kapsamında Türkiye-ABD yardım anlaşması imzalanmış ve Türkiye'ye savunma araç gereci ile teknik yardım tahsis edilmiştir (Ahmad, 1993, Sander, 1979:29). Bunu, Marshall Planı uygulaması için Türkiye-ABD İktisadî İşbirliği Anlaşması takip etmiştir, program tadil ve tamamlayıcı anlaşmalarla genişletilmiştir (Yavi, 2009:554-567). Avrupa'nın savaş sonrası toparlanmasını koordine etmek üzere OEEC (daha sonra OECD'ye dönüşen) kurulmuş ve Türkiye bu planlamanın tarafı/yararlanıcısı olmuştur (Cem, 2008:317). Güvenlik mimarisi, Türkiye'nin NATO üyeliğiyle tamamlanmıştır ve bu üyelik, iç ve dış kamuoyunda medenî milletlerle tarihî ittifak söylemiyle meşrulaştırılmıştır (Ahmad, 1993). Bu kurumsal halkalar, ABD liderliğinde kapitalist dünya ekonomisine eklemlenmeyi hızlandırmıştır, dış güvenlik (NATO), dış kaynak ve teknik yardım (Truman-Marshall) ve çok taraflı eşgüdüm (OEEC) kanalları birlikte çalışmıştır (Cem, 2008:317, Ahmad, 1993).

Savaş sonrası ABD'nin dış iktisadi vizyonu, Rosenberg'in liberal kalkınmacılık kavramsallaştırması çerçevesinde, özel teşebbüs, serbest ticaret ve yatırım, bilgi ile kültürün serbest dolaşımı ve mülkiyet haklarının korunması ilkelerini evrensel modernleşme reçetesi olarak kodlamıştır (Rosenberg, 1982:7). Sağlanan krediler ve hibeler, serbestleşme ve piyasa kurumlarının güçlendirilmesi koşullarına bağlanmıştır, Türk iş çevreleri, kapitalist sistemin doğal müttefiki aktörler olarak görülmüştür (Cem, 2008:343). ABD İktisadi Misyonu Ankara'da program uygulamasını denetlerken, kredi veren ABD kurumlarının (Eximbank dâhil) tipik şartları iç rekabeti Amerikan yatırımları aleyhine bozmama, geri ödemeyi dolar üzerinden yapma ve kredi kullanımıyla doğacak gelirleri Amerikan malı ihracına tahsis gibi hükümlerle şekillenmiştir (Cem, 2008:343). Kimi krediler ise, yararlanıcı işletmelerde çoğunluk hissesinin özel sektörde olması şartını getirmiştir ve dış finansman ile birlikte özel sektör zihniyeti de kurumsallaştırılmıştır (Cem, 2008:343). Marshall Planı altında Türkiye'ye yönelen kaynakların kompozisyonunda hibe oranı sınırlı kalmıştır, 1948-1952 arasında kullanılan toplam kaynağın yaklaşık yüzde yirmi biri hibe, yüzde yirmi dördü kredi, yüzde ellisi doğrudan ABD pazarından alımlara tahsis edilmiştir (Çavdar, 2004:421-422). Bu yapı, ABD üretimine talep yaratma ve Türk piyasasını Amerikan mallarına açma hedefiyle uyumlu olmuştur (Cem, 2008:343).

Sektörel tercih bağlamında, literatürde sıkça dile getirilen Marshall Planı Türkiye'yi bilinçli olarak sanayisizleştirmiştir, iddiası, Dünya Bankası'nın The Economy of Turkey (1951) raporunda, sanayiden vazgeçmeyi değil, kısa vadede en hızlı çıktı artışı sağlayacak alan olarak tarımsal verimliliği ve girdilerin modernizasyonunu öne çekmeyi önerdiğiyle sınırlandırılmıştır (Yavi, 2009:567). Türkiye'nin kendi talebiyle Marshall şemsiyesine girmesi ve rolünü tarım ile hammadde tedariki olarak bilerek kabul etmesi, hızlı büyüme arzusu ile kaynak kısıtları arasındaki denge arayışının bir sonucunu göstermiştir (Ahmad, 1993, Yavi, 2009:567).

İç politika eşleşmesi bakımından, İnönü döneminin katı devletçiliğinden serbestleşmeye geçiş iş çevrelerinde hızla benimsenmiştir, ABD ile çalışan sermaye kesiminde hızlı bir servet birikimi yaşanmıştır (Cem, 2008:343). DP iktidarı dış kaynak konjonktürünü kırsal seçmen tabanı lehine

kanalize etmiş, yol yapımı, hayvan vergisinin kaldırılması, tarımsal kredilerin artırılması ve alım fiyatlarında destekleyici politikalar gibi somut refah transferlerini devreye sokmuştur (Cem, 2008:317–343). Bu tercihler, traktörleşme, gübre ve kıymetli tohum kullanımı, pazara erişim ve kamu alım garantileriyle çıktı artışı ve kırsal gelir bağlantısını güçlendirmiştir (Ahmad, 1993). Çıktılar bakımından, kısa vadeli göstergeler bu yönelimi doğrulamıştır. DP öncesinde on altı bin aileye toplam yetmiş beş bin metrekaare arazi dağıtılmışken, DP'nin ilk yıllarında kırk üç bin aileye yaklaşık iki milyon metrekaare arazi verilmiştir, traktör sayısı Mayıs 1950'de altı bin altı yüz iken Mayıs 1952'de yirmi beş bine yükselmiştir, çiftçiye açılan krediler 1950'de dört yüz on iki milyon TL iken 1952'de sekiz yüz yirmi milyon TL olmuştur (Cem, 2008:317, Ahmad, 1993). Tahıl ekim alanı 1945–1949 arasında yedi buçuk milyon hektar iken 1951 sonunda dokuz milyon hektara çıkmıştır, pamuk ekimi 1950'de üç yüz beş bin hektar iken 1951'de altı yüz kırk iki bin hektara yükselmiştir, arpa üretimi 1949'da bir milyon iki yüz kırk bin tondan 1951'de iki milyon yedi yüz bin tona, pirinç ise 1949'da elli sekiz bin tondan 1951'de yetmiş bin tona ulaşmıştır (Cem, 2008:317, Ahmad, 1993). Bu artışlarda mekanizasyon, kredi genişlemesi ve fiyat politikası senkronizasyonu belirleyici olmuştur (Ahmad, 1993).

NATO'ya katılım, içeride medeni dünya ile tarihi ittifak anlatısını güçlendirmiş ve serbestleşme ile dışa açıklık hattına siyasal meşruiyet kazandırmıştır (Ahmad, 1993). Büyüme ivmesi ve gündelik hayatı etkileyen altyapı ve tarım kazanımları, kısa vadede hoşnutsuzluğu azaltmış ve ülkenin muasır medeniyet rotasında ilerlediği algısını pekiştirmiştir (Cem, 2008:317–343). Dünya Bankası (1951) önerileri, sanayisizleşme değil, kısa vadede tarımsal verimlilikten büyüme bekleyen aşamalı modernleşme stratejisi niteliğinde değerlendirilmiştir (Yavi, 2009:567). Kısa dönemli refah artışı ile orta ve uzun vadeli sanayileşme tahkimatı arasındaki denge, bu dönemin ana gerilim hattını oluşturmuştur (Ahmad, 1993, Cem, 2008:343). DP Döneminin icraatlarına ilişkin sunumuna Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. DP DP Dönemi İcraatlarının Sunumu

OLAY/POLİTİKA	SİYASAL ETKİ	KÜLTÜREL/GÜNLÜK YAŞAM ETKİSİ	ETKİLERİN ÇIKTILARI	KAYNAK
Demokrat Parti'nin kuruluşu ve iktidara gelişi (1946–1950)	II. Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası koşullar, ekonomik daralmalar, gelir eşitsizliğine karşı artan toplumsal tepkiler; İnönü'nün TBMM'de çok partili siyasal sisteme geçişi gerekliliğini açıklaması üzerine, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti kuruldu. DP, kırsal kesim ve küçük şehirlerde geniş taban buldu. 1950 seçimlerinde %55,2 oy ile iktidara geldi; Adnan Menderes başbakan, Celal Bayar	Savaşın yarattığı ekonomik ve sosyal sıkıntılar, köylü ve işçi sınıfının beklentileriyle birleşerek; toplumsal tabanda umut, katılım ve özgürlük beklentisi doğurdu. Özellikle taşrada siyasal katılım ve toplumsal hareketlilik arttı; devlet ile vatandaş arasındaki mesafe azaldı.	Türkiye'de tek parti yönetimi sona erdi, çok partili siyasal hayata geçiş sağlandı. Toplumun farklı kesimleri temsil imkânı buldu. DP'nin ilk yıllarında sıcak ilişki, topluma yakınlık ve özgürlük vurgusu hâkim oldu.	Kutlu 2018, Balcı 2018, Yiğit Açıkgöz, 2023

	cumhurbaşkanı seçildi.			
Halkevleri ve Köy Enstitüleri'nin kapatılması, toplumun dönüşümü- şehir taşra ayrımının derinleşmesi (1951 ve sonrası)	DP, devletin kültürel liderliğinden çekildi; Halkevleri CHP'nin elitist propaganda merkezi olarak tanımlandı ve kapatıldı. Sivil, yerel ve dini unsurlar öne çıktı.	Anadolu'da tiyatro, kütüphane, edebiyat ve sanat etkinlikleri hızla sona erdi. Kadınların kültürel yaşama, sanat ve edebiyat gecelerine, tiyatroya katılımı büyük oranda durdu. Kültür üretimi kentlere, özel yayınevlerine ve piyasa aktörlerine kaydı. Taşrada kültür sürdürülemez hale geldi, yerel etkinlikler öğretmen/aydın inisiyatifine kaldı.	Halkevleri kapatıldığında: Türkiye genelinde 478 Halkevi ve 4.322 Halkodası vardı (Aydın 2019). Yalnızca Sivas, Aydın, Gaziantep, Kars gibi kentlerde üç yıl içinde tüm tiyatro toplulukları kapandı (Dursunoğlu,2021). Kütüphanelerde toplam 1,237,100 kitap bulunduğu; 1950'de Halkevleri bütçesinin 1.314.000 TL olduğu kayıtlara geçti (Bora 2001, Aydın 2019). 1951'de tüm Halkevleri'nin mülkü ve kitapları belediye ve valiliklere devredildi. Kadınların kültürel etkinliklerdeki görünürlüğü, kırsalda %80 azaldı.	Dursunoğlu,2021; Bora 2001; Kandiyoti 1997; Uçar 2021, Aydın 2019
1954 ve 1956 Basın Kanunları, DP dönemi siyasal baskı ve propaganda düzeni	1954 ve 1956 Basın Kanunu değişiklikleriyle muhalefet ve eleştiri cezalandırıldı, milletin, devletin ve hükümet yetkililerinin itibarını zedeleyecek her türlü haber ağır cezalara bağlandı, milletvekilleri ve hükümet aleyhindeki yayınlarda ceza artırıldı; Tahkikat Komisyonu gibi adli/siyasi araçlarla muhalif basın susturuldu; Vatan Cephesi, devlet radyosunda propaganda aracı haline getirildi, CHP ve muhalefetin sesi kamu yayıncılığında tamamen	Muhallif gazeteler ve dergiler kapatıldı, gazetecilere ve muhaliflere yüzlerce soruşturma açıldı, Akis ve Forum gibi dergiler defalarca kapatıldı; haberlerin tek merkezden, sansürle ve hükümet kontrolünde sunulması toplumsal bilgi dolaşımını daralttı, kamusal tartışma yok oldu; medya üzerinde ekonomik (ilan kesme, kâğıt tahsisi), hukuki ve idari baskı kalıcı hale geldi	1953 ve 1954-56 Basın Kanunu değişiklikleri (RG: 20.07.1950, RG: 27.04.1960; Lewis, 1967:14), 1954-58 arası 25 gazete kapandı; yüzlerce dava açıldı; ilan ve kâğıt dağıtımını %70 oranında iktidar yanlısı basına aktarıldı; devlet radyosu iktidarın sesi oldu, Vatan Cephesi üyeleri radyoda her gün ilan edildi; Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu da muhalif protestoları yasaklayacak şekilde değiştirildi (1956). Basın özgürlüğü ciddi biçimde sınırlandı; siyasal çoğulculuk ve demokratik değerler geriledi; toplumsal kutuplaşma ve siyasal baskı kurumsallaştı; kamusal alanda eleştirel düşünce ve demokratik kültür geriledi.	Şeyhanhoğlu, 2011:215; Lewis, 1967:14; Cem, 2008:325; Yetkin, 2010:453; Uçar, 2021

kısıtlandı

İmam-Hatip Okullarının Açılması (1951 sonrası)	DP'nin laiklik tanımını değiştirdi; din-devlet ilişkisi yeniden yapılandırıldı; din ve vicdan özgürlüğü vurgusuyla dini eğitim kamusal meşruiyet kazandı; devletin seküler çizgiden geri adımı, siyasal ve toplumsal kamplaşmayı tetikledi	Dini eğitimin kamusal alanda görünürlüğü ve prestiji yükseldi; imam-hatip mezunlarının sayısı arttı, taşra ve şehirlerde din temelli cemaatler ve gruplar güçlendi; okullarda din dersi zorunlu hâle getirildi, imam-hatip okulları ilk yıllarda 10 şehirde açıldı, kısa sürede sayısı arttı; 1957'ye kadar 17 imam-hatip okulu açıldı, 8.000'in üzerinde öğrenci kayıt oldu	1951: İlk İmam-Hatip okulları açıldı (10 şehir); 1957'de sayı 17'ye, öğrenci sayısı 8.000'i geçti; 1950'de zorunlu din dersi uygulaması başlatıldı; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 1949'da açıldı; İmam-hatip okullarının açılması 7 Temmuz 1951 tarihli TBMM kararıyla resmileştirildi. Eğitimde laik-modernist çizgiden, dini-millî senteze geçiş; dinî kimliğin toplumda kamusal ve siyasal meşruiyet kazanması; 1950'lerin sonunda imam-hatip mezunlarının kamu ve toplumsal alanda artan etkisi; ilerleyen yıllarda toplumsal kutuplaşma ve sekülerizm tartışmalarının zemini oluştu	Çavdar, 2004:117; Parmaksızoğlu, 1966:29–31; Nal, 2005:140–141; Yetkin, 2010:453; Arcayürek, 1985:199
Arapça ezanın yeniden serbest bırakılması (16 Haziran 1950) ve radyolarda din yayınlarına izin verilmesi	Laiklik ilkesinin yeniden tanımlanmasına yol açtı; DP, millî iradeyi din özgürlüğüyle özdeşleştirerek siyasal destek kazandı; CHP'nin sekülerlik vurgusu geriledi, siyasal meşruiyetin dayanağı değişti	Kamusal alanda dini semboller (Arapça ezan, dualar) güçlendi; camilerde dini törenlere katılım arttı, imam ve müezzinlerin toplumsal saygınlığı yükseldi; radyoda ilk defa Kur'an ve dini programlar düzenli yayın hâline geldi; dini duyguların ve pratiklerin görünürlüğü artış gösterdi	16.06.1950: TBMM'de ezanın Arapça okunması yasağı kaldırıldı; 1950'de devlet radyosunda ilk kez dinî yayınlar (Kur'an, vaaz, hutbe) yayımlandı; 1952 itibarıyla ramazan ve bayram programlarıyla dinî yayıncılık kurumsallaştı; çok kısa sürede 7 gün/hafta dinî yayınlara geçildi. Din-devlet ilişkilerinde köklü kırılma; laiklik kavramının sınırları yeniden çizildi; toplumsal kutuplaşma ve modernleşme tartışmalarında din ekseninin belirleyici rolü güçlendi; dinî özgürlük siyasi rekabetin ana konusu oldu	Arcayürek, 1985:185; Nal, 2005:153; Parmaksızoğlu, 1966:29–31; Yetkin, 2010:453; Aydemir, 1968: 68–109

Marshall Planı kapsamındaki mali yardımlar ve propaganda programları (film, radyo, afiş)(1948-1952) ürkiye-Amerika Eğitim Komisyonu (Fulbright) Anlaşması (1949 - 1968)	Türkiye'nin Batı blokuna ekonomik ve siyasal olarak eklemelenmesini hızlandırdı; dış politikada ABD'ye bağımlılığı artırdı; ikili anlaşmalarla siyasi kararlar üzerinde Amerikan etkisi arttı. Amerikan yardımları kapsamında eğitimde değişim programları ve öğrenci hareketliliği (Fulbright, eğitim anlaşmaları, uzman değişimi) yaşandı, Amerikan eğitim modeli ve liberal değerlerin üst düzey bürokrasiye taşınmasını sağladı; karar alma mekanizmalarında ABD etkisi belirginleşti	Amerikan yaşam tarzı, tüketim malları ve popüler kültür ülke genelinde yayıldı; devlet radyosu ve basında ABD lehine propaganda yapılması yaygınlaştı; Amerikan ürünleri kalite ve statü sembolü olarak benimsendi; Hollywood filmleri, çizgi romanlar, caz ve rock'n'roll şehirli gençlikte yaygınlaştı, İngilizce ve Amerikan kültürü yaygınlaştı; binlerce öğrenci ve uzman değişim programlarıyla ABD'ye gönderildi; Amerikan eğitim değerleri yeni nesil üzerinde etkili oldu	1948-1952: Marshall yardımları kapsamında Türkiye'ye 352 milyon \$; bunun %21'i hibe, %24'ü kredi, %50'si doğrudan ABD mal alımlarına ayrıldı; 1948'ten itibaren kamu yayınlarında Marshall Planı programları, ABD'de hazırlanan filmler ve afişler gösterildi; radyoda haftalık programlar yapıldı; propaganda yükümlülükleri resmi anlaşmalara dahil edildi. Türkiye'de hızlı Batılılaşma, ekonomik bağımlılığın artışı, kültürel Amerikanlaşma; yerli sanayi ve kültürel üretimde rekabet zayıfladı; devletin kültür ve kalkınma üzerindeki rolü geriledi, dış bağımlılık kurumsallaştı. 27.12.1949 Türkiye-Amerika Eğitim Komisyonu (Fulbright) Anlaşması; 1949-1968 arası binlerce Türk ve Amerikalı değişim programlarına katıldı; 1968'de ABD raporuna göre artık Amerikan eğitimi almamış bakanlık çalışanı neredeyse yok denildiği görülmüştür. Yöneticiler ve elitler arasında ABD'ye bağlılık ve Amerikan düşünce yapısının kurumsallaşması sağlanmış eğitimde kültürel emperyalizmin güçlenmesinin önü açılmıştır.	Cem, 2008: 317-343; Çavdar, 2004:421-422; Yavi, 2009: 554-567; Öymen, 2010: 181-186; Arcayürek, 1985:146; Yavi, 2009:98; Yetkin, 2010:373; Pakin, 2008:509-511
Sanat alanında devlet desteğinin azalması, piyasa odaklı kültürün yükselmesi ve kültürel faaliyetlerde yerleşme	Kültür politikalarında merkezi devlet desteği daraldı, sivil ve piyasa aktörleri öne çıktı	Modern sanat ve klasik müzikte kamusal destek gerilerken; folklorik, dini ve yerel motifler ön plana çıktı; kültürel üretim büyük şehirlerle sınırlı kaldı; taşrada kültürel çöküş ve eşitsizlik derinleşti	1951'de Halkevleri'nin kapatılmasıyla taşrada 478 şube, 830 kütüphane, 755 tiyatro grubu ve 15 milyon lira değerindeki malzeme kaldırıldı; bütçe desteği sona erdi (Eroğlu, 1990:86); kültür faaliyetleri yerel inisiyatiflere ve piyasa koşullarına bırakıldı. Sanat ve kültür piyasaya bağımlı hale geldi, kamusal kültür kaynakları daraldı, taşrada kültürel çöküş yaşandı, merkez-çevre eşitsizliği derinleşti	Eroğlu, 1990:86; Bora, 2001:103; Büyükduman, 2020

Gösteri yürüyüşlerinin sınırlandırılması ve tiyatro-sinema faaliyetlerine baskı	1956 Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ile hükümet karşıtı gösteriler büyük ölçüde yasaklandı, muhalefet üzerinde baskı arttı	Toplumsal protesto ve demokratik katılım daraldı; kültürel etkinliklerde siyasi temalı oyun ve filmlere sansür uygulandı; özellikle taşrada tiyatro-sinema faaliyetleri geriledi, bağımsız topluluklar kapandı	1951'de Halkevleri'nin kapanmasıyla taşrada 755 tiyatro grubu dağıtıldı, tiyatro ve sinema etkinliği şehir merkezleriyle sınırlı kaldı; 1956'da yürüyüş ve toplanma hakkı sınırlayan yasa (RG: 27.06.1956) çıktı. Sanat ve kamusal alan üzerindeki baskılar yoğunlaştı; taşra kültür hayatı daraldı, demokratik kültür zayıfladı, otoriterleşme eğilimi güçlendi	Eroğlu, 1990:86; Bora, 2001:103
DP'nin CHP'yi Din Temelinde Konumlandırması ve Siyaset Kültüründe Kırılma	Siyasi meşruiyet için DP, dini kimliği siyasetin merkezine çekti; CHP tüm DP söyleminde milli iradeye karşı, halkın değerlerine yabancı, laikliğin militan uygulayıcısı, dini baskılayan parti olarak gösterildi; bu, muhalefetin legalleşmesini zorlaştırdı, siyasal kutuplaşmayı yapısal hale getirdi	Cuma hutbeleri, vaazlar ve cami sohbetlerinde CHP doğrudan kafir olarak adlandırıldı; mahalle ve köy ortamında CHP seçmeni dışlandı, din düşmanı stigmalarla toplumdan tecrit edildi; vaizler DP için dua okudu, imamlar seçim sürecine aktif dahil edildi; basında din düşmanı CHP imajı sürekli işlendi	1950: Arapça ezan yasağının kaldırılması; DP ve cami çevresinde CHP'nin Allah'ın sesine ket vurduğu, DP'nin ise dini özgürlüğü iade ettiği anlatısı; 1951'de tekke ve türbelerin açılması, imam-hatiplerin kurulması CHP'ye dini baskı ithamı ile gerekçelendirildi; seçim vaadinde CHP'yi dini özgürlüklerin düşmanı gösterme çalışması yapıldı. Toplumsal bellekte millet = dindar; CHP = azınlık, laik, Batıcı ve baskıcı kodlaması kalıcı hale geldi; siyasal dilde çoğulculuk zayıfladı, çoğunlukçu demokrasi kurumsallaştı; siyasi tartışmalar inanç-küfür, yerli-yabancı eksenine oturdu; bu miras günümüze kadar uzanan bir toplumsal kutuplaşma üretti 1951: 7 ilde imam-hatip okulu açıldı (ilki İstanbul), 1950-57 arası 15.000 yeni cami inşa edildi; vaazlarda CHP küfür yoluna giren parti diye anıldı; DP mitinglerinde din kurtarıldı nutukları atıldı; 1955'te Menderes, Siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz dedi; DP medyası CHP'ye kızılık, dinsizlik, Batıcılık yaftası yapıştırdı. Toplumsal kutuplaşmada millet-din-DP birliği, CHP = azınlık elit = Batıcı = dinsiz karşıtlığı topluma yayıldı: Bu kimlik kodlaması seçimler boyunca ve sonrasında temel çatışma	Cem, 2008:325; Aydemir, 1968: 68-109; Kongar, 1983:15; Nal, 2005:153; Arcayürek, 1985:199; Yetkin, 2010:453; Parmaksızoğlu, 1966: 29-31

ekseni oldu.

DP'nin Otoriterleşmesi, Vatan Cephesi, Tahkikat Komisyonu (1958-60)	Muhalefetin ve aydınların susturulması; DP'nin çoğunlukçu demokrasiden otoriterliğe kayışı; siyasi kutuplaşmanın doruğu.	Devlet radyosunun ve medyanın propaganda aracı olması; toplumsal ayrışmanın yaygınlaşması görülmüştür	Demokratik krizin zirvesi, siyasi meşruiyetin ve sosyal bütünlüğün çöküşü.	Uçar, 2021; Eroğlu, 1990
27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi	DP yönetiminin sonu, yeni anayasal ve siyasal düzenin başlangıcı; çok partili dönemin askeri müdahaleyle kesilmesiyle sonlanmıştır	Toplumsal kutuplaşmanın devlete sirayeti olmuş, kültürel kamplaşmanın siyasal kriz üretmesi söz konusu olmuştur.	Türkiye'de demokrasi-otoriterlik döngüsünün başlangıcı; modernleşme tartışmalarının yeni evresi.	Alptekin, 2025; Zürcher, 2004

* Tablo yazar tarafından literatür esas alınarak derlenmiştir.

1950-1959 dönemi, Türkiye'de hızlı büyüme, ekonomik durgunluk ve enflasyon sarmalının bir arada yaşandığı bir evre olmuştur. 1950-1953 arası, Demokrat Parti'nin tarıma dayalı yatırımlar sayesinde yaklaşık yüzde on üçlük bir büyüme temposu yakaladığı dönem olarak öne çıkmıştır. 1954-1955'te ise ekonomi durağan bir evreye girmiştir. 1956-1959 döneminde ise enflasyon hızlanmış ve toplumsal hoşnutsuzluk yeniden yükselmiştir (Akalın, 2000: 67). Bu bozulmanın temel sebebi, planlamadan kaçınılması ve kötü kaynak tahsisinin tercih edilmesiyle açıklanmıştır. DP, 1950 seçimlerine giderken CHP döneminin bürokratik uygulamalarını eleştirmiş ve kalkınma planlarını komünist uygulama gibi sunmuştur. Adnan Menderes, 1954 seçim kampanyasında yaptığı konuşmada, sanayileşmenin önemini vurgulayan CHP'ye karşı çıkarak, sanayileşmenin ancak planla mümkün olacağına dair görüşleri Sovyetlere özgü bulunduğunu ve Batı dünyasında böyle bir uygulamanın olmadığını belirtmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 267). Menderes'in, zenginlerin zenginleştikçe yatırım yapacağı ve kalkınmanın hızlanacağına yönelik yaklaşımı, Amerika'da trickle-down olarak bilinen modernleşme tahayyülüne yakın olmuştur. Oysa tek parti döneminde girişimcilere kredi, vergi indirimi, devlet öncülüğünde fabrika kuruluşları ve beş yıllık kalkınma programları ile karma bir sanayileşme mimarisi uygulanmıştır (Cem, 2008: 289-290, 317). Demokrat Parti ise daha liberal bir yol seçmiş, dış kaynakların önemli kısmını piyasayı canlandırmaya ayırmıştır. Devlet tekelleri ve kamu işletmelerinin özelleştirilmesine, yabancı ortaklıklara öncelik verilmiş ve beklenti, yabancı sermayeyi doğrudan çekmek ve iş insanlarının servet birikimini artırmak olmuştur (Ahmad, 1993: 113, Cem, 2008: 343).

Bu dönemde, Türk Denizcilik Bankası ve Türk Hava Yolları gibi alanlarda anonim şirketleşme ve yabancı sermayeye açılma adımları atılmıştır. Kibrit ve çakmak tekeli kaldırılmıştır (Yavi, 2009: 119). En önemli kırılma ise 1954 tarihli Petrol Kanunu ile yaşanmıştır. 6326 sayılı Petrol Kanunu ile yabancı petrol şirketlerine arama ve sondaj yetkisi verilmiş ve kâr paylaşımı yarı yarıya esasına bağlanmıştır (Sander, 1979: 103). Bu düzenleme, doğal kaynakların ulusal denetimi ilkesini benimseyen gelişmekte olan ülke pratiğinden ayrılmıştır (Sander, 1979: 103).

1956'dan sonra ABD kaynaklı ekonomik yardımlar azalmış ve kalan desteklerin askerî kalemlere şartlandırılmasıyla iç finansman daralmıştır (Akalın, 2000: 77). Kısa vadeli talep genişletmeleri

büyümeye ivme kazandırmış, fakat kamu yatırımlarının kısılması, stratejik KİT'lerin elden çıkarılması ve yabancı ortaklıklara yönelim dış borçlanmayı hızlandırmıştır. 1958 yılına gelindiğinde ABD, yüksek borçluluk nedeniyle Türkiye'ye ilave kredi tahsisine isteksiz yaklaşmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı raporlarında Türkiye'nin iç tasarrufları aşan yatırım iştahı ile tanımlandığı belirtilmiştir (Akalın, 2000: 77). ABD Dışişleri Bakanı Robert Anderson, 1959'da yaptığı açıklamada, Türkiye'de yaşanan sorunun kaynak kıtlığı koşullarında dış borçla gelişmek isteyen birçok ülkenin hatasına benzediğini ve dış kaynağın, yenilikçi ve bütüncül projeler yerine bulvar açma, anıtsal binalar gibi kalkınmaya hizmet etmeyen kalemlere yönlendirildiğini belirtmiştir (Akalın, 2000: 78). Nitekim İstanbul'da Ordu Caddesi, Vatan Caddesi, Eminönü-Unkapamı yolu ve Sirkeci-Florya sahil yolu gibi otomobil kullanımını teşvik eden geniş bulvar projeleri ön plana çıkmıştır. Bu tercihler, kamu taşımacılığının modernizasyonunu geciktirmiş ve otomobil ile akaryakıt ithalatına bağımlılığı artırarak döviz üzerinde baskı yaratmıştır (Akalın, 2000: 78).

Bu süreçte, Modernleşme Kuramı, Amerikan İstisnacılığı ve çevreleme siyasetinin kesişiminde ABD-Türkiye ilişkileri, ABD çıkarlarıyla uyumlu bir mimariye oturmuştur. Sovyet genişlemesi Türkiye üzerinden kontrol altında tutulmuş ve Türkiye kapitalist sisteme başarıyla entegre edilmiştir (Ahmad, 1993: 113). DP'nin ilk yıllarında devlet-toplum mesafesi azalmış, hızlı büyüme ve tarımsal yatırım dalgası toplumsal refahı artırmış ve girişimcilere sunulan fırsatlarla Atatürk'ün millî burjuvazi vizyonu kısmen canlanmıştır (Cem, 2008: 317-343). Ancak, köy-ağa-eşraf ilişkilerinde statüko büyük ölçüde korunmuş, servet birikimi bireysel zenginlik eksenine kaymış, kamusal ve evrensel refah ise yeterince derinleşmemiştir. Kalkınma planlamasından kaçınılması, sanayide derinleşmenin ötelenmesi, stratejik işletmelerin özelleştirilmesi ve doğal kaynakların yabancı şirketlerin serbest kullanımına açılması, orta vadede ödemeler dengesi ve fiyat istikrarı üzerinde kırılganlık yaratmıştır (Akalın, 2000: 67-78, Sander, 1979: 103). 1956 sonrası yardım daralması ve 1958 borç eşiği, bu yapısal zaafları belirginleştirmiştir (Akalın, 2000: 77-78). 1950'lerde Türkiye'ye davet edilen Amerikan uzmanları, esasen yardım ve hibelerin dağıtımını planlamak ve denetlemek amacıyla görevlendirilmiştir. Birçoğu, kendi ülkelerinde uygulanmış yöntemlerle Türkiye'nin de kalkınabileceğine inanmış olan ekonomi bürokratlarıdır. Ancak, aynı reçetelerin Türkiye'nin toplumsal ve kültürel dokusuna her zaman uymaması, döneme geriye dönük bakıldığında temel eleştiri konusu olmuştur. Farklı tarihsel ve sosyal koşullara yeterince dikkat edilmemesi, uygulamada uyumsuzluklara yol açmıştır (Cem, 2008: 317-343). Bu dönemde ABD, süper güç, Türkiye ise gelişmekte olan ülke olarak görülmüş, Modernleşme Kuramı henüz ciddi biçimde sorgulanmamıştır. Türkiye'nin ABD'nin tecrübesini izleyerek modernleşme isteği gönüllü bir tercih olarak ortaya çıkmıştır. Amerikan uzmanların millî gurur temelli propagandası, tarihsel seyrin doğal sonucu olarak değerlendirilmiştir. Türk makamlarının ise, Marshall Planı gereği yürütmek zorunda oldukları tanıtım faaliyetlerini resmî bağlamın dışına taşıyıp Amerikancılık olgusuna dönüştürdüğü belirtilmiştir (Cem, 2008: 317-343).

Marshall Planı'na katılan ülkelerde, radyo yayınları, broşürler, afişler ve siyasal söylem üzerinden demokratik değerler ile ABD liderliğindeki işbirliğini öven propagandalar yürütülmüştür. Fransa ve İtalya'da yani komünist partilerin güçlü olduğu ülkelerde bu vurgu belirginleşmiştir. Türkiye, ısrarla Marshall Planı'na dâhil olmak istemiş ve Türkiye-ABD Yardım Anlaşması çerçevesinde benzer propaganda yükümlülüklerini üstlenmiştir. Anlaşmada yardımların amacı ve kullanımına dair kamuoyu bilgilendirmesi açıkça düzenlenmiştir. Türk Hükûmeti, yardımın amaç, kaynak, mahiyet, kapsam, miktar ve ilerleyişini düzenli olarak yayınlama ve yayın kuruluşlarıyla ayrıntılı bilgi paylaşarak bu yayınların yapılmasını kolaylaştırma yükümlülüğü altına girmiştir (Öymen, 2010, 182-183). Anlaşmadan sonra devlet radyosunda Marshall Planı ve yardımlar hakkında yeni programlar yayımlanmış, basında araç-gereç ve mühimmat fotoğraflarıyla olumlayıcı yorumlar düzenli olarak yer

almıştır. Afişlerde Marshall Planı sayesinde medeni insanların, modern bilime dair deneyim ve bilgilerini insanlığa yardım için paylaştığı mesajı vurgulanmış ve bu anlatı, Atatürk'ün muasır medeniyet söylemiyle örtüştürülerek ABD çizgisini izlemenin medenileşme olduğu fikriyle birleştirilmiştir (Öymen, 2010;184). Dönemin TBMM ve basın söyleminde ABD çıkar gütmeyen, insanlığa hizmet eden barışçı bir güç olarak tanıtılmıştır. Ahmet Şükrü Esmer, Amerikalıları iyi niyetli ve ince ruhlu olarak nitelemiştir. Nihat Erim, ABD'nin yüksek ahlaki değerlere sahip olduğunu ve başka ülkelerin iktisadi veya mali bağımsızlıklarına zarar vermekten sakındığını savunmuştur (Dursun, 2018; Gürbüz,2024). Falih Rıfkı Atay, ABD'yi hürriyet ve adalete dayalı bir dünya nizamı amaçlayan, savaş ve hegemonya aramayan bir devlet olarak sunmuştur (Kök,2022). Fuat Köprülü ise ABD'nin dünyanın hiçbir yerinde emperyal hedefler gütmeyeceğini ve yardımının insanlığı çöküşten kurtarmaya matuf fedakârlık olduğunu ifade etmiştir (Gök,2022; Ongun,2021). CHP Bursa Mebusu Muhittin Baha Pars da ABD Başkanı Roosevelt'in sesini peygamberane ve kâmil bir adamın sesi olarak yüceltmıştır (TBMM Tutanak Dergisi,1947:31). Bütün bu örnekler, Amerikan İstisnacılığı söyleminin Türkiye'deki yansımalarını göstermiştir.

Marshall Planı tanıtımının özgün amacı insanî hedefler ve ortak ekonomik yarar iken, Türkiye'deki uygulamada çoğu kez aşılmış ve Osmanlı'nın son döneminde görülen yabancı değerleri taklit yoluyla medenileşme eğilimine geri dönmüştür. Erken Cumhuriyet yıllarında Fransa ve Almanya etkilerine rağmen yerli bir modernleşme çizgisi üretilebilmişken, 1950'lerde yeniden başka bir ülkenin izini sürme eğilimi baskın hâle gelmiştir (Cem, 2008: 317–343).

ABD ürünlerinin Türkiye pazarına girişiyle tüketim kalıpları hızla değişmiş ve Amerikan menşeli mallar itibarla özdeşleşmiştir. Made in USA etiketinin kalite garantisi gibi sunulması, yerli üreticinin rekabet gücünü azaltmıştır (Öymen, 2010: 181–182). Ulaştırma araçları, tarım makineleri ve çeşitli sanayi teçhizatında ABD kaynaklı ithalatın payı kısa sürede yüksek seviyelere ulaşmış ve tüketim mallarında Amerikan markaları fiilen rakipsiz konuma gelmiştir. Amerikan hayranlığının bir başka göstergesi, Missouri zırhlısının İstanbul ziyareti vesilesiyle yapılan aşırı karşılama hazırlıkları olmuştur. Caddeler yıkanmış, duvarlar boyanmış, sinema salonlarında askerler için özel localar ayrılmış, Tekel'in özel tütün mamulleri üretilmiş, belediye tarafından Dolmabahçe–Taksim arasında askerler için ücretsiz hat tahsis edilmiş ve bütün bu düzenlemeler büyük devlete yakışır misafirperverlik olarak sunulmuştur (Öymen, 2010: 181–182).

1946–1960 arasında imzalanan askerî ve ekonomik anlaşmalarla Türkiye, demokratik bir üye olarak yeni dünya düzenine katılmış ve devletçi iktisat çizgisini terk ederek serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir. Bu perspektif değişimi ve Marshall Planı kapsamındaki yardımların etkisiyle hızlı büyüme ve tarımsal üretimde kayda değer artışlar yaşanmıştır. Ancak sanayi girişimlerinin askıya alınması ve yatırımların büyük ölçüde tarıma yönlendirilmesi, Amerikan sermayesini çekmek için tanınan özel koşullar, stratejik kurum ve kuruluşların özelleştirilmesi gibi tercihler, büyümenin kısa sürede sönmesine yol açmıştır. Bu konjonktürel yükseliş ve düşüş, devlet–toplum ilişkilerini de etkilemiştir. Tek parti yıllarında kalıcı bir muhalefet oluşturamayan muhafazakâr ve liberal çevreler iktidara gelmiş ve halkla devlet arasındaki gerilimi bir süreliğine azaltmıştır. Ancak 1950'lerin ikinci yarısında yükselen enflasyon, yeni bir toplumsal hoşnutsuzluk dalgasını başlatmıştır (Akalın, 2000: 67).

Türkiye'nin Marshall Planı üyesi olarak ABD propagandasını yürütme görevini abartması, toplumda Amerikanlaşmayı hızlandırmıştır. Amerikan yaşam tarzı bir statü sembolü hâline gelmiş, Atatürk'ün Türk değerlerini koruyarak modernleşme fikri geri plana itilmiş ve bunun yerine Küçük Amerika olma hedefi benimsenmiştir. Bu hedef, Türk siyasal literatürüne ilk kez Nihat Erim'in 1949'da Cumhuriyet

Halk Partisi Kongresi'ndeki konuşmasıyla açık biçimde girmiştir. Türkiye yakında küçük bir Amerika olacaktır ifadesi, dönemin basınında geniş yer bulmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1949; Ahmad, 1993: 77). Aynı hedefi Adnan Menderes de 1950'de, Her mahallede bir milyoner sloganı ile tekrar etmiş, Celal Bayar ise 20 Ekim 1957'de Taksim'de yaptığı konuşmada bu hedefin otuz yıl içinde elli milyonluk bir nüfusla küçük bir Amerika yaratmak olduğunu belirtmiştir (Ekşi, 2010; Hür, 2010). 1950'lerin sonuna gelindiğinde, ekonomik ve kültürel bakımdan Türkiye, gerçekten de küçük Amerika görünümü kazanmıştır. Cadillac ve Chevrolet otomobiller yeni şehircilik planlarıyla açılan geniş bulvarlarda dolaşmış, Amerika'nın Sesi radyosu Türkçe yayınlarıyla hanelere ulaşmış, Hollywood filmleri sinemalarda gösterilmiş, Frigidaire buzdolapları ve Amerikan menşeli dayanıklı tüketim malları evlerde yerini almış, GI Joe tıraşları gençler arasında moda hâline gelmiş, PX mağazaları üzerinden Amerikan ürünleri piyasaya yayılmış ve kot pantolon karaborsada satılmıştır. Kısacası serbest piyasanın gücüyle Amerikan yaşam tarzı gündelik hayata nüfuz etmiştir (Öymen, 2010: 181–186). Aynı dönemde toplum, siyasal İslam'ın yükselişi ile karşı karşıya kalmıştır ve bu yükselişte laiklik tartışmalarının sertliği ve sosyal politikalarındaki aksaklıklar etkili olmuştur (Cem, 2008: 317–343).

DP'nin Laiklik Tanımı, Anti-Komünizm ve Kamusal Kültür (1950–1951)

DP, 1950 seçimleri öncesinde laikliğe bağlılığını vurgulamıştır. Celâl Bayar, din ve vicdan özgürlüğünün partinin diğer özgürlükleri kadar kutsal olduğunu belirterek, uygulamanın zamanı gelince şekilleneceğini söylemiştir (Sevgen, 1951: 216). Bu yaklaşım, kamusal alanın dinsel görünürlüğüne kapı aralarken, siyasal takdir alanını da genişletmiştir (Sevgen, 1951: 216). Ne var ki seçimden kısa süre sonra Başbakan Adnan Menderes, Atatürk ilke ve devrimlerini benimsenebilir/benimsenemez diye ayırdıklarını, toplumca içselleşmeyen düzenlemelerde ısrar etmeyeceklerini ilan etmiştir. 1951'de komünizmin esas tehdit olduğunu, sol hareketlerin tasfiye edileceğini ve gerçek laikliğin dinin devlet siyaseti üzerinde belirleyici olmaması anlamına geldiğini söylemiştir. Ayrıca din dersleri ve imam eğitimi için düzenleme yapılacağını belirtmiştir (Nal, 2005: 139–141). Böylece anti-komünist güvenlik dili resmî ideolojiye yaklaşmış, din eğitimi ve din görevlisi yetiştirme alanları ise kamusal kültürde dinî referansların artmasını sağlamıştır (Nal, 2005: 139–141).

Kültürel Alanlarda Somut Dönüşümler

Seçmeli din dersleri ve imam-hatip kursları, ailelerin çocuk yetiştirme tercihlerinde dinî içeriğin ağırlığını artırmıştır. Okul–cami–ev hattında dinî pratiklerin gündelik hayata daha fazla eklenmesi mümkün olmuştur (Parmaksızoğlu, 1966: 29, 31). On dokuz türbenin açılması, yerel ziyaret ritüellerini, adak ve şifa pratiklerini, şehir ve kır mekânlarında dini takvime dayalı dolaşımı artırmıştır (Nal, 2005: 141). Siyasal söylemde dinî özgürlük vurgusunun artması ve basın aracılığıyla dindarlığın kamusal saygınlık kazanması, laiklik anlayışında yasaklamadan özgürlük kavrayışına geçiş sağlamıştır (Nal, 2005: 139–141; Sevgen, 1951: 216). İmam-hatip kursları ve ilahiyat hattı, din hizmeti arzını artırırken dinî bilginin resmî eğitim kurumlarında standardize edilmesine de katkı vermiştir (Parmaksızoğlu, 1966: 29, 31).

DP'nin özgürlükler söylemi ve laiklikte yumuşama, giyim-kuşamdan kamusal görünürlük kodlarına, dini bayramların kutlanışından yerel cemaat toplantılarına kadar geniş bir alanda dindar habitusun güçlenmesini sağlamıştır. CHP'nin dini istismarı önleme ama din eğitime alan açma yaklaşımıyla DP'nin gerçek laiklik tanımı üst üste gelmiş, kutuplaştırıcı din-laiklik eksenini kısmen normalleşmiş, kültürel düzeyde ise dinin kamusal meşruiyeti genişlemiştir (Nal, 2005: 139–141; Sevgen, 1951: 216). Bu dönem, siyasal İslam'ın seçim rekabeti sayesinde meşru temsil alanı bulduğu, dinî söylemin kamusal ve

devlet katında düzenleyici değil, eşlik edici bir rol üstlendiği ve bunun gündelik kültüre eğitim, ritüel, sembol ve dil üzerinden yansıdığı bir yeniden doğuş evresi olmuştur (Eroğlu, 1990: 81; Nal, 2005: 139–141; Parmaksızoğlu, 1966: 29, 31; Tunaya, 1995: 638–736).

Menderes'in Din ve vicdan özgürlüklerinin gereklerini sonuna kadar takip edeceğiz ve her türlü gerici hareketleri önlemekte kararlıyız. Gerçek laiklikten bunu anlıyoruz. Gerçek laiklik, dinin devlet politikasıyla herhangi bir ilişkisinin olmaması, herhangi bir dinî inancın kanunların düzenlenmesi ve uygulanmasında söz sahibi olamaması demektir. Bu çerçevede din dersleri ve imamların eğitimi konusunda gerekli tedbirleri derhal alacağız şeklindeki sözleri, DP'nin laik bir çizgide olduğunu düşündürmüştür (Dağlı & Aktürk, 1988: 162). DP liderleri, on yıllık iktidarları boyunca gerçekleştirdikleri reformlarda din ve vicdan hürriyetlerine sıkça vurgu yapmışlardır. Ancak DP'nin, CHP dönemini toplum hafızasında din düşmanlığı olarak tanımlayarak kendisini dinin koruyucusu konumuna yerleştirmesi paranoid tarzda bir siyasal söylem üretmiştir. Bu söylemde CHP, kimi zaman Batılı değerlere yakınlığı nedeniyle dinin düşmanı veya kâfir, kimi zaman da devletçi politikaları nedeniyle komünist parti olarak damgalanmıştır. Bu şekilde DP, modernleşmeye ve Atatürk ilkelerine yönelik halk tepkilerini kullanarak kendi iktidar alanını garanti altına almıştır. DP'nin Atatürk ilkelerini benimsenebilir ve benimsenemez diye ikiye ayırmasıyla, Türk modernleşmesi karşı devrim niteliğinde yeni bir döneme girmiştir (Nal, 2005: 140). DP hükümeti, 16 Haziran 1950'de ezanın Arapça okunması yasağını kaldırmıştır. Yasa gerekçesinde, Arapça ezanın okunmasının zorunlu olduğu vurgulanmış, CHP'nin laikliğinin din düşmanlığına dönüştüğü ileri sürülmüş, düzenleme millî iradenin talebi olarak sunulmuştur. Böylece DP'nin seçmenlerini memnun etme arzusu demokrasi gereği gibi gösterilmiştir. Bu yasa gerekçesine İsmail Cem, *"Arapça ezan yasağı Müslümanların ibadetlerini istedikleri gibi yapmalarını engelleyen ve bu nedenle vicdan özgürlüğüne aykırı olan bir uygulamadır. Laikliğe de aykırıdır ve huzursuzluk yaratmıştır. Müslüman çoğunluğun iradesine uygun olarak ezanın Arapça okunması gerekir. CHP yönetimi laikliği din düşmanlığına dönüştürmüştür. DP, Arapça ezanı okutmak zorundadır, çünkü seçmen DP'yi seçerek isteğini belirtmiştir. Millî irade DP'yi bu vicdan borcunu yerine getirmekle yükümlü kıldı"*, yorumunu yapmıştır (Cem, 2008: 325). DP'nin CHP'yi din düşmanı olarak tanımlaması toplum üzerinde ciddi bir etki yaratmıştır. Camilerde verilen vaazlarda CHP kan emici bir parti olarak suçlanmış, partinin küfür yoluna girdiği iddia edilmiştir. Cemaat, DP hükümetini CHP'den kurtardığı için dualar etmiştir (Aydemir, 1968: 68–109). Menderes, Atatürk ilkelerinin tek bekçisi Türk milletidir. Biz dinimizi önceki baskılardan kurtardık diyerek millî irade vurgusunu öne çıkarmıştır (Nal, 2005: 153).

DP, dinî reformlara radyo yayınlarında dinî yayınların yeniden serbest bırakılmasıyla devam etmiştir. Okullarda din dersleri tekrar zorunlu hale getirilmiş, 1931'de getirilen Arap harfleriyle eğitim yapan özel kurumların açılma yasağı kaldırılmıştır (Arcayürek, 1985: 185). Bu, Kur'an kursları ve imam hatip okullarının yeniden açılmasının yolunu açmıştır. 1950'lerin en önemli karşı devrim niteliğindeki değişimlerinden biri, rejime tehdit kalmadığı gerekçesiyle tekke, zaviye ve türbelerin yeniden açılması olmuştur. Bu kurumların açılmasına dair yasa gerekçesinde, 1926 tarihli 667 sayılı yasanın bâtil inanışları ve rejime tepkileri önlemek için çıkarıldığı, ancak toplumun eğitim düzeyinin artmasıyla artık tehdidin ortadan kalktığı savunulmuştur (Yetkin, 2010: 453). Kur'an kursları, imam hatip okulları ve zorunlu din derslerinin yeniden başlaması, Atatürk döneminde ortadan kaldırılmak istenen ikili eğitim sisteminin yeniden canlanmasına yol açmıştır. DP, millî irade söylemini kullanan ilk siyasi parti olmuştur. 1950 seçimlerine Yeter! Söz Milletindir! sloganıyla girmiş ve CHP yönetiminden bunalan seçmen kitlesinin oylarıyla iktidara ulaşmıştır. Ancak iktidarda DP, çoğunlukçu demokrasi anlayışını benimsemiştir (Kongar, 1983: 15).

Çoğulcu demokrasi, çoğunluğun sınırsız iktidarını reddeden ve azınlık haklarını koruyan, iktidarın hukuk ve denge-denetim mekanizmalarıyla sınırlandırıldığı demokratik bir anlayıştır. Türkiye’de ise DP dönemi başta olmak üzere genellikle çoğunlukçu demokrasi anlayışı öne çıkmış, azınlık hakları ihmal edilmiştir (Kongar, 1983: 15). Çoğunlukçu demokrasi, çoğunluğun kararlarının her şeyin üzerinde olduğu, azınlık haklarını tanımayan, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlalini meşru gören bir siyasal kültürü oluşturmuştur. Bu anlayış, iktidarı demokratik seçimlerle elde eden partilerin yalnızca kendi seçmenlerinin isteklerini gözetmesi ve toplumun geri kalanının ihtiyaçlarını göz ardı etmesiyle karakterize olmuştur (Kongar, 1983: 15). DP’nin erken Cumhuriyet dönemi aydınlanma ilkelerini geri plana iten karşı-devrimci uygulamaları ve CHP ile seçmenlerini kâfir olarak suçlaması, bu yapının en belirgin örneği olmuştur. 1955’e gelindiğinde siyasal İslam, II. Abdülhamid dönemindeki kadar güçlü bir konuma yükselmiştir. Demokrasi nedeniyle henüz şeriat yasaları uygulanmamış, ancak millî iradenin istemesi halinde şeriatın geri getirilebileceği resmî olarak ifade edilmiştir. Menderes, “*Siz isterseniz hilafeti bile getirirsiniz; anayasa değiştirecek çoğunluğa sahipsiniz*” diyerek çoğunluğun iradesinin sınır tanımazlığını öne çıkarmıştır (Arcayürek, 1985: 199). DP, 1957 seçimlerinden önce İstanbul’u ikinci bir Mekke’ye çevireceği ve Eyüp Sultan Camii’ni Kâbe yapacağı vaadinde bulunmuştur. 1950–1957 arasında on yedi imam hatip okulu açılmış, on beş bin yeni cami inşa edilmiş ve her fabrika bacasının yanına bir minare dikileceği sözü verilmiştir (Zafer, 1957; aktaran Şeyhanlıoğlu, 2011: 241).

DP iktidarında basına yönelik yasal sansür artmıştır. 1953 tarihli Basın Kanunu ile kişilere veya ailelerin mahremiyetine karşı yayın yapanlara altı ay ile üç yıl arasında hapis ve bin liradan on bin liraya kadar para cezası öngörülmüştür (Şeyhanlıoğlu, 2011: 215). Suçun milletvekilleri veya bakanlara karşı işlenmesi halinde cezalar daha da ağırlaştırılmıştır. 1954–1956 arasında kanunda yeni değişiklikler yapılmış, kamu düzenini veya hükûmetin itibarını zedeleyen haber veya belgeler yayımlayanlara azami ceza verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu yayınların doğruluğunun kanıtlanmasına gerek duyulmamış ve devletin itibarını zedeleyecek yayınların yasaklanması öngörülmüştür (Lewis, 1967: 14). Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’nda yapılan değişikliklerle hükûmet karşıtı toplantı ve gösteriler de engellenmiştir (Lewis, 1967: 14).

Bu yasa ve düzenlemeler, aynı dönemde ABD’de görülen anti-komünist hareketlerin bir uzantısı olarak yorumlanmıştır. 1950’lerde ABD’de Cumhuriyetçi iktidar, Senatör McCarthy öncülüğünde komünistlere karşı yasal mücadele yürütmüştür. Kapitalist sistemin tehdit altında olması, ABD’nin işbirliği yaptığı ülkelerde de benzer önlemler alınmasına yol açmıştır. DP hükûmeti, ülke ekonomisini Amerikan yardımlarıyla yönlendirmiş, komünizme karşı yasalar çıkarmış ve liberal tabanı korumuştur. Dolayısıyla ABD’deki uygulamaların benzeri Türkiye’de de hayata geçirilmiştir. Sinema salonlarında gösterilen filmler sol ideolojiyi yayma potansiyeli taşıdığı gerekçesiyle sansürlenmiştir. Çanlar Kimin İçin Çalışıyor adlı film, sol fikirleri aşılması nedeniyle yasaklanmıştır (Ulus, 1948; aktaran Yetkin, 2010: 23). DP hükûmeti, ABD’nin çevreleme politikasına destek vermiş, dinî kurumların yeniden açılmasıyla İslam’ın siyasal ve kültürel etkisini artırmış, laiklik ve komünizm eleştirilerini bastırmak için yeni yasal düzenlemeler getirmiştir (Çizmeli, 2007: 63). Komünizmi sürekli kötüleyen ve dini yücelten siyasal söylem, toplum hafızasında komünizmi muhalefetle özdeşleştirmiş ve 1958’de kurulan Vatan Cephesi ile zirveye ulaşmıştır. Bu harekette üyelerin isimleri radyoda okunmuş ve CHP karşıtı oluşuma üyelik vatanseverlik olarak sunulmuştur (Kuban, 2011: 36). DP, 1960’ta Tahkikat Komisyonu kurmuş ve muhalefeti basınla iş birliği yapan yasa dışı örgüt olarak tanımlamıştır (Çizmeli, 2007: 94). 1945–1960 dönemi, din ve komünizm algısının ABD ve Türkiye’de paralel biçimde şekillendiği, Eisenhower ve Menderes hükûmetlerinin komünizmi engellemek için kişisel özgürlükleri kısıtlayan politikalar uyguladığı, bu politikaları eleştirenleri kamu düşmanı olarak damgaladığı ve dini toplumda güçlendirdiği bir süreç olmuştur.

DP Döneminde Türk-Amerikan İkili İlişkilerinin Türk aydınlanmasına Etkileri

Türk-Amerikan ikili ilişkileri Türk aydınlanması üzerinde iki temel etki yaratmıştır. İlk etki, Türk personelinin yetiştirilmesiyle ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'den birçok kişiye kendi değerlerini benimseterek eğitim aldırması ve bu uzmanlar, 1960'lı yıllar boyunca devletin üst düzey kadrolarında yer alarak Amerikan şirketleri ile yapılan anlaşmalarda çoğunlukla ABD'nin çıkarlarını korumuştur (Yetkin, 2010: 373). Böylelikle ABD, Türk siyaset ve ekonomisi üzerinde dolaylı bir denetim kurmuş, karar süreçlerinde etkili bir aktör hâline gelmiştir. İkinci büyük etki Türk eğitim sisteminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde İngilizce ve Amerikan kültürü ön plana çıkarılmış, yeni dil okulları açılmış ve üniversite müfredatları ikili komisyon kararları doğrultusunda yenilenmiştir. Ortak çalışmalar sonucunda din ve komünizme karşı geliştirilen yeni yaklaşımlar etkili olmuş, din eğitimi sistemin içinde daha geniş bir yer bulmuş, buna karşın halk eğitimine dayalı Köy Enstitüleri gibi kurumlar komünist propaganda iddiasıyla kapatılmıştır (Arcayürek, 1985: 145-146). Böylece, eğitimde ikili yapı yeniden canlanmış, kırsal bölgelerde cehalet ve gelenekçilik tekrar güç kazanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurduğu yeni dünya düzeni çerçevesinde çok sayıda ülkeyle ekonomik anlaşmalar yapmış, kendi mallarının yeni pazarlara girmesini sağlamış ve kültürel politikalar geliştirmiştir. Bu dönemde Amerikan ürünlerine olan talep, Amerikan iş çevrelerinin düşünce yapısı açısından kârlılık için gerekli görülmüş ve milyonlarca insana Amerikan kültürünü, politikalarını ve değerlerini aktarmak amaçlanmıştır. Yabancı ülkelerle kültürel ilişkileri yeniden yapılandırmak için çıkarılan Fulbright Yasası (1946) ve Smith-Mundt Yasası (1948) bu hedef doğrultusunda işlev görmüştür (Pakin, 2008:509). Askerî ve ekonomik anlaşmalarda Amerikan kültürünün tanıtımı için getirilen hükümler bu hedefin göstergesi olmuştur. 27 Aralık 1949 tarihinde imzalanan Türkiye-Amerika Eğitim Komisyonu Kurulması Hakkındaki Anlaşma da bu amaçla yapılmıştır. Söz konusu anlaşmada Amerikan hükümeti, savaş sonrası elinde kalan askerî malzemeyi pek çok ülkeye satmayı ve bu ülkelerin ödemelerini dolar üzerinden yapmalarını talep etmeyi öngörmüştür. Anlaşmalarda tahsis edilen fonların kültürel faaliyetlerde harcanması da şart koşulmuştur (Yetkin, 2010: 373). Bu gelişmenin ardından Türkiye'de Amerikan Eğitim Komisyonu kurulmuş, komisyonun amacı iki ülkenin eğitim alanındaki iletişimini planlamak ve denetlemek olarak belirlenmiştir. Böylece farklı meslek gruplarından kişilerin teknik bilgi ve deneyim paylaşımı sağlanmıştır. Ancak, komisyon faaliyetlerini çoğunlukla Türk tarafının etkin denetimi olmadan yürütmüş, bu durum eleştirilere neden olmuştur (Yavi, 2009:98; Arcayürek, 1985:145-146). Bu programların eleştirilme nedenlerinden biri, değişime katılan Türk öğrencilerin ilerleyen yıllarda Türkiye'de önemli görevlere gelmesidir. 1968'de Amerikan Misyonu üyesi Richard Podol, yirmi yıldır uygulanan yardım programının sonuç verdiğini, Amerikan eğitimi almış Türklerin yönetmediği bir bakanlık veya kamu iktisadi teşebbüsüne rastlamanın neredeyse imkânsız olduğunu ve yakın zamanda bunların üst düzey görevlere geleceğini belirtmiştir (Arcayürek, 1985: 146). Amerikan tarafı ise Fulbright Programı ve benzeri çalışmalar aracılığıyla, iş birliği yapılan ülkelerde Amerikan ekonomik yöntemleri, bireycilik, girişimcilik, rekabet, liberal eğitim ve özel mülkiyet gibi değerlerin benimsetileceğini düşünmüştür (Pakin, 2008:511). Böylelikle ABD, serbest ticarete dayalı dünya düzeninin kendi çıkarları doğrultusunda kurulmasına çalışmıştır. Amerikan Eğitim Komisyonu'nun eğitim ve kültür alanındaki çalışmaları Türkiye'nin politikalarını belirgin şekilde etkilemiş, Türk hükümeti Amerikalı uzmanların raporlarına dayanarak tek yönlü bilgi akışına tabi olmuştur. Amerikan yansız yayınlar, üniversite çalışmaları, sanat ve mimarideki Amerikan etkisi, yeni neslin Amerikan bakış açısına daha yakın yetişmesine yol açmıştır. Bu durum, kültürel emperyalizmin Türkiye'de yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Türk-Amerikan ilişkilerinin eğitim üzerindeki ikinci dolaylı etkisi ise Demokrat Parti'nin eğitimi dinî eğitimi mümkün kılacak biçimde yeniden düzenlemesidir. Atatürk, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimi millî temeller üzerine kurmayı ve ikiliğe son vermeyi hedeflemişti. Onun temel amacı, köylerdeki yurttaşları eğiterek toplumu modernleştirmektir. Ancak DP döneminde atılan adımlar, bu hedeflerden uzaklaşarak eğitimin yeniden dini referanslara göre şekillendirilmesine yol açmıştır. İmam-hatip okulları, Kur'an kursları, tekke ve zaviyeler yeniden açılmış, zorunlu din dersleri tekrar müfredata eklenmiştir. Bu düzenlemeler, DP'nin kendi seçmen tabanını memnun etme isteğiyle ABD'ye, Türkiye'nin komünizmle mücadelede çevreleme politikasına katıldığını gösterme arzusunun birleşimi olarak okunmuştur (Arcayürek, 1985: 185). İç politikada ise Demokrat Parti yönetimi, eğitimdeki yeni din özgürlüğü anlayışını millî iradenin talepleriyle gerekçelendirmiştir. Böylece, 1950'li yıllarda hem Amerika'da hem Türkiye'de köktendinciliğin yükselişi gözlenmiştir. Ancak Türkiye'deki yükselişin asıl nedeni hükümetin bu yöndeki ısrarlı adımları olmuştur. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Tevfik İleri, ilkokulda verilen din eğitiminin çocuğun zihninde kalıcı izler bırakacağını, bu nedenle küçük yaşta verilen dinî bilginin ilerleyen yaşlarda değiştirilemeyeceğini savunmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2011: 239). İleri'nin açıklamaları, din eğitiminin erken yaşlarda verilmesinin önemini vurgulamış, dindarlığı vatanseverlik ve toplumsal yarar ile özdeşleştirmiştir. Batılı liderlerin dine saygılı tutumlarını örnek göstererek, dindar olmayanları komünistlerle aynı kefeye koymuş, bu yaklaşım Demokrat Parti politikalarının temelinde yer almıştır.

Türkiye'de komünizm korkusu, Sovyet tehdidinin ardından günlük siyasi söylemin parçası hâline gelmiş ve dinî alanı genişletme yönündeki adımlar için gerekçe oluşturmuştur. Batıdan yardım almak amacıyla geliştirilen anti-komünist propaganda, kısa sürede iç politikada muhalefeti din karşıtı olarak tanımlama aracına dönüşmüştür (Ahmad, 1993: 104). Bu politikalar Türk eğitim sistemini derinden etkilemiş, Köy Enstitüleri ve Halkevleri anti-komünist propagandanın etkisiyle kapatılmıştır. Köy Enstitüleri projesi, kentli ve kırsal nüfus arasındaki farkları azaltmayı ve yeni bir cumhuriyet kültürü oluşturmayı amaçlamıştı. Ancak önce tek parti döneminde geleneklere uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirilen Köy Enstitüleri, sonraki yıllarda karma eğitimin kaldırılması ve iş içinde eğitimin yerine teorik eğitimin getirilmesiyle işlevsizleştirilmiştir. DP döneminde Köy Enstitüleri önce Köy Öğretmen Okullarına dönüştürülmüş, ardından da komünist propaganda yaptığı iddiasıyla 1954 yılında tamamen kapatılmıştır (Yetkin, 2010:244). Halkevleri ise, binlerce konferans ve tiyatroya ev sahipliği yapıp halka okuma-yazma kazandırmasına rağmen, 1951'de 5830 sayılı kanunla kapatılmıştır (Kili, 2008: 160; Şeyhanlıoğlu, 2011:233). 1950'ler boyunca Amerika'da komünizmle suçlanan entelektüellere karşı yürütülen McCarthy soruşturmalarına benzer bir süreç Türkiye'de de yaşanmıştır. Hasan Ali Yücel ile Kenan Öner arasındaki dava sırasında, Demokrat Parti entelektüelleri ve CHP'yi komünist olarak göstermeye çalışmış, böylece ABD ile yapılan anlaşmalar Türkiye'nin ekonomik ve kültürel bağımlılığını artırmış, Türk aydınlanma projesini sonlandırmıştır. DP döneminin politikaları laiklik karşıtı çevrelerin güçlenmesini sağlamış, gelenekçi zihniyetin toplumda yeniden hâkim olmasına zemin hazırlamıştır.

Sonuç

Türk modernleşme tarihi Osmanlı dönemi reformlarıyla başlamıştır. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde askeri ve ekonomik alanlarda yapılan yenilikler, Batı'daki Rönesans ve Reform süreçlerinin gerisinde kalmıştır. Batı dünyası temel aydınlanma ilkeleriyle şekillenirken, Osmanlı reformlarının temel amacı devletin ekonomik ve siyasi otoritesini korumak olmuştur. Modernleşme çabalarına karşı çıkan isyanları bastırmak için devlet dini otoriteyi sınırlamış, ancak reformların topluma yayılamaması ve ekonomik maliyetleri halkı gelenekçiliğe yöneltmiştir. Tanzimat dönemi mülkiyet hakları, bireysel özgürlükler ve Batı standartlarında okulların kurulmasını sağlamış, bu

okullardan yetişen nesil Cumhuriyet reformcularını etkilemiştir. II. Abdülhamid dönemi ise bir yandan demiryolları, telgraf ve basın yaygınlaşması gibi modernleşme adımları içerirken, öte yandan ifade özgürlüğünün baskılanması ve dinin araçsallaştırılması gibi olumsuzluklara sahne olmuştur. Osmanlı reformlarının Batılı anlamda modernleşme getiremeyeşinin başlıca nedenleri, toplumun genelinde modernleşme zihniyetinin gelişmemesi, ekonomik reformların yoksulluğu artırması nedeniyle halkın gelenekçiliğe sarılması ve dinin siyasi amaçlarla kullanılmasının engellenememesidir. Avrupa'da laiklik ve devlet-kilise ayrımı sağlanırken, Osmanlı'da din merkezli yapı modernleşmenin önünde en büyük engel olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde modernleşme, eşitlikçilik, kuvvetler ayrılığı, mülkiyet hakkı ve ifade özgürlüğü ilkeleriyle gelişmiş, bu değerler Amerikan Rüyası'nın ve çoğulcu demokrasi kültürünün temelini oluşturmuştur. Amerikan İstisnacılığı kavramı, ABD'nin model ülke olma söylemini iç ve dış politikada belirleyici kılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ABD ekonomik süper güç hâline gelmiş ve komünizmle mücadelede paranoyak tarzda siyasi söylemleri benimsemiştir. Bu politika içerde cadı avına dönüşmüş, sol görüşlüler dinsiz, muhafazakârlar ise vatansever olarak görülmüştür. Modernleşme kuramı, Amerika'nın ekonomik çıkarları doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerde Amerikan modelinin benimsenmesini hedeflemiştir. Atatürk devrimleri, Avrupa Aydınlanması'nı örnek alarak dini otoriteyi sınırlandırmış, bilimi ve aklı rehber edinerek Türk milletini çağdaş uygarlık seviyesine taşımayı amaçlamıştır. Fakat 1945-1960 yıllarında ABD ile kurulan ilişkiler, Türkiye'nin özgün modernleşme hedeflerinden uzaklaşmasına ve ekonomik verilere dayalı, ABD'yi örnek alan yeni bir yaklaşıma geçmesine neden olmuştur. 1950-1960 aralığında ise modernleşmenin karşısındaki düşman, geleneksel düşünce yerine komünizm ve sol hareketler olarak tanımlanmış, din, siyasi araç olarak kullanılmıştır. Bugün Türkiye'nin çoğunlukçu demokrasi anlayışı, laikliğin sürekli tartışmaya açık olması, ifade özgürlüğü sorunları ve kutuplaştırıcı paranoyak siyasi söylemin devam etmesi, bu dönemin mirasının izlerini taşımaktadır. Bu sorunların aşılması için çoğulcu demokrasiye geçiş, eleştirel düşünceyi destekleyen bir eğitim sistemi ve siyasi kutuplaşmanın terk edilmesi gerekmektedir. Çerçeve muassır medeniyet ile sınırlı tutulmuş ve 1950-60 arası DP dönemi incelenmiştir

Kaynakça

- Acar, A. (2008). *Soğuk savaş yıllarında Amerikan kültürünün Türkiye'ye girişinde basın rolü (1945-1960)* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.
- Akalın, C., (2000). *Askerler ve Dış Güçler: Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Alptekin, M. U. (2025). 1945- 1960 Arası Türkiye'de Siyasal Yapı: Demokrat Parti İktidarının Analizi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 8(2), 430-447. <https://doi.org/10.33712/mana.1521459>
- Arcayürek, C. (1985). *Bir dönemin perde arkası: Demokrat Parti'nin sonu*. Bilgi Yayınevi.
- Arcayürek, C. (2008). *Atatürk'ten sonra bugünlere nasıl geldik?*. 4. Baskı, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (1968). *İkinci adam: İsmet İnönü* (Cilt 3). Remzi Kitabevi.
- Aydın, Y. E. (2024). Demokrat Parti'nin Doğuş Teorileri ve Tipolojiler Bağlamında Analizi. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 7(1), 1-13.
- Balcı, M. (2018). Demokrat Parti'yi İktidara Taşıyan Seçim Sistemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 691-700. <https://doi.org/10.21547/jss.391159>
- Barutçu, FA (1977). *Siyasi Anılar 1939-1954*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Biberyan, Z. (2000). *Babam Aşkale'ye Gitmedi*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Bora, T. (2001). Sosyal Demokrasi-Artık Neyin İkamesi?. *Birikim Dergisi*, (147), 34-40
- Bourdieu, P. (1996). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford University Press.
- Buckley, C. (2001). The European Convention on human rights and the right to life in Turkey. *Hum. Rts. L. Rev.*, 1, 35.
- Büyükduman, B. (2020). *Demokrat Parti Döneminde Türk Makam Müziğine Yansımalar* (Yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Cem, İ. (2008). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi* (20. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Chafe, W. H. (2003). *The achievement of American liberalism: The New Deal and its legacies*. Columbia University Press.
- Cullen, J. (2003). *The American dream: A short history of an idea that shaped a nation*. Oxford University Press.
- Cumhuriyet. (20 Eylül 1949). [Nihat Erim'in CHP Kongresi konuşması için bkz.; akt. Ahmad, 1993, s. 77].
- Çağlar, B.K.(1968). *Bugünün Diliyle Atatürk- 'ün Söylevleri*, Ankara :Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Çavdar, T. (2004). *Türkiye'nin demokrasi tarihi*. İmge Kitabevi Yayınları.
- Çizmeli, Ş. (2007). *Menderes: demokrasi yıldızı?* İstanbul: Arkadaş Yayınevi.
- Dağlı, N., & Aktürk, B. (1988). *Hükümetler ve programları 1920-1960*. TBMM Basımevi.
- Dalmış, E. (2025). 1923-1960 Dönemlerinde Türkiye'den Hacca Gitmek: Politika, Organizasyon ve Algi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 41(111), 267-308.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1992). *Hanehalkı işgücü anket sonuçları*. Ankara: DİE Yayınları.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (1993). *1923–1991 istatistik göstergeler*. Ankara: DİE Yayınları.
- Dursun, S. (2018). Türk Siyasal Hayatında Milliyetçi Cephe Hükümetleri (1975-1977). *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 7(20), 425-440.
- Dursunoğlu, İ. (2021). Çok partili hayattan 1980'e demokratik süreç. *Türkiye'de demokrasi: Süreç yapı*

- tartışmalar*, 35-64.
- Ekşi, O. (2010, 22 Nisan). Küçük Amerika. *Hürriyet*.
- Erim, N. (1947, 20 Mart). Amerikan yardımı dolayısı ile. *Ulus*.
- Eroğlu, C. (1990). *Demokrat Parti: Tarihi ve ideolojisi*. İmge Kitabevi.
- Feyzioğlu, T. (1995). Atatürk yolu: Akılcı, bilimci, gerçekçi yol. In *Atatürk Yolu* (3. bs., ss. 27-45). TTK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gök, H. V. (2022). Tbm'm'de Muhalif Bir Milletvekili: Mehmet Fuat Köprülü Ve İktidara Yönelik Mütalaaları (1945-1947). *Atatürk Yolu Dergisi*, (70), 170-187.
- Gönlübol, M., & Ülman, H. (1966, 6 Ağustos). Dış politikamız—Niteliği ve sorunları. *Milliyet*. (Akt. Cem, 2008, s. 423).
- Gramsci, A. (1997). Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları, Seçmeler. (Çev. A. Cemgil). İstanbul: Belge Yayınları.
- Gürbüz, Z. (2024). Sebilürreşad Dergisinde Maneviyatçılık ve Abd İmgesi Üzerine Bir Analiz. *Journal of Oriental Scientific Research/E-Sarkiyat Ilmi Arastirmalar Dergisi*, 16(1).
- Hofstadter, R. (2012). *The paranoid style in American politics*. Vintage.
- Hür, A. (2010, 5 Eylül). Küçük Amerika, Büyük Amerika'ya karşı. *Taraf*
- Hür, A. (2012, 19 Şubat). Muzır kelimeler ve II. Abdülhamid. *Taraf*.
- Jefferson, T. (1944). A letter to John Dickinson (6 March 1801). In A. Koch & W. Peden (Eds.), *The life and selected writings of Thomas Jefferson* (s. 561). Modern Library.
- Jefferson, T. (1990). A letter to Joseph Priestley (19 June 1802). In R. W. Tucker & D. C. Hendrickson, *Empire of liberty: The statecraft of Thomas Jefferson* (s. 11). Oxford University Press.
- Kalaycıoğlu, E. (2005). *Turkish Dynamics: Bridge Across Troubled Lands*. Palgrave Macmillan.
- Kandiyoti, D. (1997). Gendering the Modern: On Missing Dimensions in the Study of Turkish Modernity. In *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, edited by Sibel Bozdoğan and Reşat Kasaba, 113-132.
- Karaman, M. A. (2023). Demokratikleşme Ekseninde Türk Modernleşmesi ve Cumhuriyet. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 128-150.
- Karpat, K. H. (2012). Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Kızılca, G. K. (2025). "İnce Demokrasi" nin Basına Gösterdiği İncelik: Demokrat Parti'nin İlk Seçim Döneminde (1950-54) Basın Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 80(2) 249-274
- Kili, S. (2008). *Bir çağdaşlaşma modeli: Atatürk devrimi* (11. bs.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kiraz, E. (2025). İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş Sırasında Türk Dış Politikası ve Savaşın Türkiye Üzerindeki Sosyo Ekonomik Etkileri Üzerine Bir Derleme. *ASA Dergisi*, 3(1), 1-39.
- Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. Simon & Schuster.
- Kongar, E. (1976). A survey of familial change in two Turkish gecekondü areas. *Mediterranean family structures*, 205-218.
- Kongar, E. (1983). *Demokrasi ve kültür*. Hil Yayınları.
- Kostak, E. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin Türkiye'ye yönelik başlattığı askerî yardımlara Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın etkisi. *Atatürk Dergisi*, 11(1), 9-23.
- Kostak, E. (2022). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin Türkiye'ye yönelik başlattığı askerî yardımlara Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın etkisi. *Atatürk Dergisi*, 11(1), 9-23.
- Kök, E. (2022). *Türkiye'de anti-komünizm pratiği ve mccarthyçilik: 1950-1982* (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Kuban, D. (2011). Çağdaşlaşmayı maddî yaşamınızla tanımlıyorsunuz. In V. Ataman (Ed.), *Neden geri kaldık? Bitmeyen kavga: Çağdaşlaşma* (ss. 101–108). Kaynak Yayınları.
- Kunt, M. E. (2011). *Aydınlıktan karanlığa Türkiye Cumhuriyeti*. Pupa Yayınları.
- Kutlu, İ. (2018). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Reform Tartışmaları. *Bilge Strateji*, 10(19), 177-200.
- Lewis, B. (1967). *The emergence of modern Turkey* (2. bs.). Oxford University Press.
- Nal, S. (2005). Demokrat Parti'nin 1950-1954 dönemi din siyaseti. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(3), 129-165.
- Ongun, Ü. Ö. Y. (2021). *Türk Dış Politikasında Hasar Tespiti*. Destek Publishing and Media Group.
- Oran, B. (2021). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İletişim Yayınları.
- Örnek, C. (2010). *1950'Li yıllarda Abd ile buluşma: Anti-komünizm, modernleşmecilik Ve maneviyatçılık* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
- Öymen, A. (2010). *Değişim yılları* (10. bs.). Doğan Kitap.
- Pakin, E. (2008). American Studies in Turkey during the “Cultural” Cold War. *Turkish Studies*, 9(3), 507-524.
- Parmaksızoğlu, İ. (1966). *Türkiye'de din eğitimi*. Millî Eğitim Basımevi.
- Rosenberg, E. S. (1982). *Spreading the American Dream: American Economic and Cultural Expansion, 1890–1945*. Hill and Wang.
- Sander, O. (1979). *Türk-Amerikan ilişkileri 1947–1964*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Selçuk, S. (1999). *Zorba/Çıplak Devletten Hukuk Devletine. Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne*. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Sevgen, N. (1951). *Celâl Bayar diyor ki...: 1920-1950. Nutuk-hitabe-beyanat-hasbihal*. Tan.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2011). Siyasal Muhafazakârlığın Temel İlkeleri. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 10(40), 79-106.
- TBMM Tutanak Dergisi, (1947). CXXXIII, Dönem 7, Toplantı 3 Bileşim 48, Oturum 1, 8 Mayıs 1947, s.31.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2004) *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1995). *Türkiye'de siyasi partiler (1859–1952)*. Arba Yayınları.
- Uçar, A. (2007). *He Poetics And Politics of Turkish Literary Magazines in the 1950s* (Master's thesis, Bilkent Üniversitesi (Turkey)).
- Uçar, M. (2021). *Türkiye'de Demokrat Parti döneminde sosyal politika anlayışı (1950-1960)* [Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yalazan, Ateş, (2010) “Mucize: Kul Olanların Yurttaş Olmaları”, *Hürriyet Gazetesi*, 27.10. 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16142420.asp>, (27.10.2010).
- Yavi, E. (2009). *Batırılan bir ülke nasıl kurtarılır* (4. bs.). Yazıcı Yayıncılık.
- Yavi, E. (2009). *Batırılan bir ülke nasıl kurtarılır* (4. bs.). Yazıcı Yayıncılık.
- Yetkin, Ç. (2010). *Karşı devrim: 1945-1950*. Doruk Yayınları.
- Yiğit Açıkgöz, F.(2023). *Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) İç ve Dış Siyasette Yaşanan Önemli Olaylar*. The Journal of Social Sciences 62:305-316 [10.29228/SOBIDER.67856](https://doi.org/10.29228/SOBIDER.67856)
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history*. I.B. Tauris.